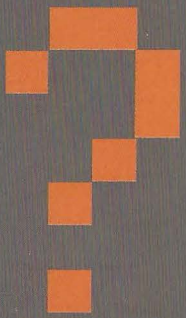
Ütopistik ya da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri

Immanuel Wallerstein

Ütopistik ya da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri Immanuel Wallerstein

avesta

IMMANUEL WALLERSTEIN • Ütopistik ya da
Yirmibirinci Yüzyılın Tarihsel Seçimleri

avesta | DÜŞÜNCE DİZİSİ: 78 | 3
Utopistics, or historical choices of the twenty-first century
Ütopistik ya da Yirmibirinci Yüzyılın Tarihsel Seçimleri
Immanuel Wallerstein
İngilizceden Çeviren: Taylan Doğan

Editör: Abdullah Keskin
Kapak: Ahmet Naci Fırat
Tashih ve Mizanpaj: Avesta
Birinci Baskı: 2001, İstanbul
Baskı: Berdan Matbaacılık

© Avesta Yayınları, 1999
Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında
yayınevinin izni alınmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz

AVESTA BASIN YAYIN
REKLAM TANITIM MÜZİK DAĞITIM LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Caddesi
Özbek İşhanı 136 / 4
BEYOĞLU / İSTANBUL
Tel: (0212) 251 71 39
Fax: (0212) 251 44 80

İstasyon Caddesi, K. İsmail Paşa 2. Sokak
Abdi Paşa Apt. Giriş Katı
OFİS / DİYARBAKIR
Tel–Fax: (0412) 222 64 91

ISBN: 975–7112–86–0

Immanuel Wallerstein

ÜTOPİSTİK

YA DA YİRMİBİRİNCİ YÜZYILIN TARİHSEL SEÇİMLERİ

İngilizceden Çeviren:
Taylan Doğan

avesta

IMMANUEL WALLERSTEIN-Ekonomiler, Tarihsel Sistemler ve Uygarlıklar Üzerine Çalışmalar İçin Fernand Braudel Merkezi'nin yöneticisi ve Binghamton Üniversitesi'nde Sosyoloji Profesörü'dür. Uluslararası Sosyoloji Derneği'nin (1994-98 yılları arasındaki) Başkanı olarak 1993-95 yılları arasında toplanan Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması için Gulbenkian Komisyonu'na başkanlık yapmıştır. Bu komisyon, çalışmalarını Sosyal Bilimleri Açın (1996, Türkçe çevirisi: Metis Yayınları 1997) adlı raporda yayımlamıştır. Wallerstein, dünya sistemleri hakkında öncü nitelikteki bir çalışma olan üç ciltlik Modern Dünya Sistemi (1974, 1980, 1989) ile adını duyurmuştur. Son kitapları arasında Jeopolitik ve Jeokültür (1991, Türkçe çevirisi: İz Yayıncılık, 1993), Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırları (1991, Türkçe çevirisi: Avesta Yayınları, 1999) Geçiş Çağı, Dünya Sisteminin Yörüngesi 1945-2025 (Türkçe çevirisi: Avesta Yayınları, 2000) ve Bildiğimiz Dünyanın Sonu, Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi (1999, Türkçe çevirisi: Metis Yayınları, 2000) bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

1. Düşlerin sona ermesi mi, yoksa yitirilen cennet mi? / 11

2. Zor geçiş ya da yeryüzünde cehennem mi? / 41

3. Gerçekten rasyonel bir dünya mı, ya da cennet yeniden kazanılabilir mi? / 69

Kathy ve Patrick'e

Teşekkürler

Bu kitap,
16, 22 ve 23 Ekim 1997'de Auckland Üniversitesi,
Yeni Zelanda'da verilen Sir Douglas Robb Konferanslarının
gözden geçirilmiş bir versiyonudur.
Bu konferansları vermek üzere beni davet ettiği
ve bana bu denemenin argümanlarını geliştirme
imkanı sağladığı için üniversiteye müteşekkirim.
İkinci bölümün bir kısmı,
1998'de *Canadian Journal of Sociology* dergisinde
bir makalenin bir bölümü olarak yayımlanmıştır.

1. Düşlerin Sona Ermesi mi, yoksa Yitirilen Cennet mi?

Ütopyalar? Ütopistik? Bu yalnızca bir sözcük oyunu mu? Böyle olduğunu sanmıyorum. Ütopya, bildiğimiz gibi, Thomas More tarafından icad edilmiş bir sözcüktür ve sözlük anlamı "hiçbir yerde"dir. Bildiğim bütün ütopyalardaki gerçek sorun, yalnızca şimdiye kadar hiçbir yerde varolmamış olmaları değil, fakat bana ve başka birçok kişiye, yeryüzünde hiçbir zaman varolamayacak cennet düşleri olarak görünmeleridir.[1] Ütopyaların dinsel işlevleri vardır ve aynı zamanda bazen politik hareketlenmenin mekanizmaları olabilirler. Fakat politik olarak geri tepme eğilimi gösterirler. Çünkü ütopyalar yanılsamaların, dolayısıyla kaçınılmaz olarak, hayal kırıklıklarının besleyicisidirler. Ve ütopyalar, korkunç yanlışların haklı gösterilmesi için kullanılabilirler, kullanılmışlardır. Gerçekten ih-

1 Ütopyaların toplumsal işlevini ve sınırlılıklarını *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Pradigms* (Cambridge: Polity Press, 1991) [Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırları, Avesta, 1999, *-ç.n.]* adlı kitabımdaki "Ütopyalar olarak Marksizmler: Evrim Geçiren İdeolojiler", s. 170-84, başlıklı makalede analiz ettim. Bu makale, More, Engels ve Mannheim'in ütopya kavramlarını karşılaştırmaktadır.

tiyaç duyduğumuz en son şey, daha fazla ütopyacı görüşlerdir.

Ütopistikle (bir kavrama işaret etmek için benim icat ettiğim bir sözcük) kastetmek istediğim, oldukça farklı bir şeydir. Ütopistik, tarihsel alternatiflerin ciddi bir değerlendirmesi, olası alternatif tarihsel sistemlerin gerçek rasyonalitesine ilişkin olarak kararlarımızın uygulanmasıdır. İnsani toplumsal sistemlerin, bu sistemlerin içinde varolabilecekleri sınırlılıkların ve insan yaratıcılığına açık alanların ciddi, rasyonel ve gerçekçi değerlendirmesidir. Mükemmel (ve kaçınılmaz) geleceğin çehresi değil, fakat alternatif, güvenilir bir biçimde daha iyi ve tarihsel olarak mümkün (ancak kesin olmaktan uzak) bir geleceğin çehresi. Böylelikle bu, eşzamanlı olarak bilimde, politikada ve ahlak alanında bir egzersizdir. Eğer bilim, politika ve ahlak arasındaki yakın ilişki, modern bilimin ruhunda yokmuş gibi görünüyorsa, Durkheim'ın bilim hakkında söylediği şeye başvuruyorum: "Şimdi eğer bilim bize en iyi amacı seçmekte yardımcı olamıyorsa, amaca giden en iyi yolu nasıl gösterebilir? Neden bilimin bize, en ekonomik olan yerine en hızlı yolu, en basit olandan daha çok en kesin olanı ya da bunların tersini salık vermesi gerekiyor? Eğer bilim bize en yüksek amaçlarımızın belirlenmesinde rehberlik edemiyorsa, araçlar olarak adlandırdığımız bu ikincil ve bağımlı hedefleri belirlerken de daha az güçsüz değildir."[2]

Elbette ahlaki kodlarımız da bize, en iyi amaçlara giden yolda rehberlik ettiklerini varsayarlar. Ve politika bu amaçların dünyevi düzeyde yerine getirilmesine ilişkindir ya da en azından böyle olduğu iddiasında bulunmaktadır. Ütopistik, bizim amaçlarımızın neler olması gerektiğine dair bilimden, ahlaktan ve politikadan öğrendiğimiz şeyleri bağdaştırmaya ilişkindir – başlı başına amaçlarımız, bizim araçlar olarak adlandırdığımız bu ikincil bağımlı hedefler değil. Bu sonuncular da hiç

2 Emile Durkheim, *The Rules of Sociological Method* (New York: Free Press, 1982), 86.

kuşkusuz önemlidirler, fakat bunlar tarihsel bir sistemin normal yaşantısının süregiden sorunlarını oluştururlar. Genel amaçlarımızı oluşturmak, genellikle etkin bir biçimde yapmakta güçlük çektiğimiz bir şeydir. Ancak tarihsel geçişin sistemik çatallaşma anlarındadır ki, olasılık gerçeğe dönüşür. İşte bu anlardadır ki, benim dönüşümsel* Zaman-Uzay[3] olarak adlandırdığım şeyin içinde, ütopistik yalnızca ilgi alanına girmekle kalmaz, fakat bizim için birincil önem taşıyan bir soruna dönüşür. Şimdi bu anda bulunmaktayız.

Tartışma zorunlu olarak gerçek** rasyonalite kavramı etrafında dönmektedir; Max Weber tarafından, biçimsel*** rasyonaliteye karşıt olarak ortaya konulmuş bir kavram. Bu kavramla, Weber amaçların seçilmesinin, bir "nihai değerler" (*wertende Postulate*) kriterine göre yapılmasını kastetmişti. Weber bize kavramın "belirsizliklerle dolu olduğunu" ve "rasyonalitenin bu tipi için sonsuz sayıda olası değer ölçeği varolduğunu" söylemektedir. Bu anlamda, şunu eklemektedir: " 'gerçek' kavramı ... soyut, genel bir kavramdır."[4] Bu değerler, Weber'in orijinal Almanca ifadesinin bize söylediği gibi, "postülalar"dır ve açıktır ki postülalar hakkında hemfikir olamayabiliriz. Gerçekte, görüşlerimizde ayrı düşeceğimiz oldukça kesindir. Bu şekilde, ahlaki tercihlerimiz bizi doğrudan politik mücadelelere yönlendirirler.

O halde, bilim nerede devreye girmektedir? Bu ahlaki ve

* Transformational, (*-ç.n.*)

3 *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Pradigms* (Cambridge: Polity Press, 1991) içinde. "Zaman-Uzay Gerçekliklerinin İcat Edilmesi: Tarihsel Sistemlerimizin bir Kavrayışına Doğru", s.135-48, adlı makaledeki tartışmama bakınız.

** Substantive, "esas" olarak da çevrilebilir. (*-ç.n.*)

*** Formal, (*-ç.n.*)

4 Max Weber, *Economy and Society.* New York: Bedminster Press, 1968, I, 85-86. Bu kavram hakkında benim başka bir yerdeki tartışmam için bkz., "Social Science and Contemporary Society: The Vanishing Guarantees of Rationality" içinde, *International Sociology*, XI, 1 Mart 1996, 7-26.

politik kararları verirken toplumsal bilgi bize nasıl yardım edebilir? Politik alanda, bu ifadeyi en geniş anlamda kullanırsak, hiç kimse sadece politik tercihlerini ortaya koymakla yetinmez. En azından modern dünyada argümanlarımıza destek için hepimizin, bizim dolaysız çıkarlarımızı ve tercihlerimizi paylaşanlardan çok daha geniş bir insanlar grubuna seslenmemiz gerekir. Meşruiyeti açıklayan şey budur. Meşruiyet, merkezi bir bileşen olarak özel türde bir iknayı içeren uzun vadeli bir sürecin sonucudur: Kısa vadede yetersiz yaşam koşullarını içinde olanları, tam da sistemin yapısı nedeniyle, daha uzun vadede, daha iyi, hatta çok daha iyi yaşayacaklarına ve sonuç olarak sistemin süregiden işleyişini ve onun karar verici süreçlerini desteklemeleri gerektiğine ikna etmeyi içerir. Benim görüşüme göre, kendimizi içinde bulduğumuz sistemik kriz açısından, başlıca etken bu meşruiyet kaybıdır. Belirli türde toplumsal bir düzeni yeniden-yaratmak, yalnızca alternatif bir sistem kurmak meselesi değil, aynı zamanda çok büyük ölçüde, kurulmuş olan bu sistemi meşrulaştırmak meselesidir.

Otoriteye ya da mistik doğrulara başvurarak sistemleri meşrulaştırmak olanaklıdır – bunu hâlâ belirli ölçüde yapıyoruz. Fakat bugünlerde sistemleri aynı zamanda ve muhtemelen daha büyük ölçüde, rasyonel argümanlarla meşrulaştırıyoruz. Bu argümanlar bilim söylemi içinde dile getirilmekte ve geçerliliklerini, kabul edilen bilimsel bilgilere dayanarak öne sürmektedirler. Tabii ki, bilim adamlarının doğru diye ileri sürdükleri her şey zorunlu olarak doğru değildir. Ve politik arenadaki insanların bilimsel olarak kanıtlandığına inandıkları ya da inanır göründükleri şeylerden çıkarsadıkları sonuçların geçerliliğine ilişkin daha da büyük bir kuşku vardır. Kolektif bilgimizin geçerliliği ve özellikle bu bilgiden tarihsel sistemlerimize dair çıkarsayabileceğimiz sonuçlar, böylelikle, gerçek rasyonaliteyi neyin oluşturduğu hakkındaki mücadelede mer-

kezi bir sorundur. Dolayısıyla ütopistik, bilgi yapılarının ve toplumsal dünyanın nasıl çalıştığı hakkında bizim gerçekte bildiğimiz şeylerin dikkatli bir biçimde yeniden değerlendirilmesini içermektedir.

Öteden beri hayal kırıklıklarına uğramış göründüğümüz düşlerimiz oldu – büyük düşler, politik düşler. Fransız Devrimi milyonlarca insanı yerinden oynattı ve ona katılan herkesi hayrete düşürdü. Yeni bir çağın şafağı gibi gözüktü. Ve gerçekleşmesinden çok da uzun olmayan bir süre sonra, onun ilk hayranlarından birisi, William Wordsworth, devrimin yol açtığı korkunç tahribatlar için acılı ağıdını, *Preludes*'ü yazdı. *Dünyayı Sarsan On Gün* olarak başlayan Rus Devrimi, bir kuşak sonra birçok insan için, Düş Kırıklığına Uğratan Tanrı'ya dönüştü. Ve öncü durumundaki Fransız ve Rus Devrimleri için bu kadar açık olan bu öykü, modern dünyada bizim "devrimler" olarak adlandırdığımız birçok başka politik olayda sonu gelmeyen bir biçimde tekrarlandı.

Burke ve De Maistre'den bu yana, muhafazakar düşünürler için bu, toplum mühendisliğinin bir sonucu olarak kaçınılmaz biçimde meydana gelen şeyin yansımasıdır. Ve tutku daha büyük oldukça, tahribatın da büyük olduğunu söylerler. Modern bir ideoloji olarak muhafazakarlığın özü, tarihsel olarak ve yavaş yavaş evrilmiş olan mevcut toplumsal yapılara bilinçli kolektif müdahalenin risklerinin çok yüksek olduğu kanaatidir. En iyi ihtimalle, çok az değişikliğin yasalaştırılabileceğini öne sürerler; ancak bunların büyük bir ihtiyatla değerlendirilmeleri ve mutlaka zorunlu olduklarının addedilmesi koşuluyla. Ve o zaman bile, bu değişikliklerin çok dikkatli bir şekilde ve minimal düzeyde yürürlüğe konmaları gerekir. Bu muhafazakar doktrinde, insanın Tanrının dünyasını tahrif etmesine ilişkin teolojik kuşkular ile insanın bilge olabilme kapasitesi ya da daha çok insanın makul, bilgece, kolektif kararlar verme

kapasitesine ilişkin kuşkuculuğun bir karışımı vardır.

Böyle bir kuşkuculuk için iyi tarihsel nedenlerin olduğuna şüphe yoktur. Ve akıllı, ihtimamlı insanların, şeyler mevcut durumlarından daha kötü hale gelmesinler diye, nasıl genel olarak politik değişimin yavaş gerçekleşmesinin en iyisi olduğu sonucuna varabildikleri görülebilir. Bu türden dürüst muhafazakarlığın sorunu şuradadır ki, bu bakış açısı o anda, ekonomik ve toplumsal pozisyonları bakımından ve yaşam kalitesine ilişkin bütün diğer konularda daha iyi durumda olanların konumlarını (ve çıkarlarını) temsil etmektedir. Bu konumun, daha az iyi durumda olan bütün insanlar ve özellikle gerçekten kötü durumda olanlar için geriye bıraktığı, belki dolaysız bir yardımseverlikle birlikte, yalnızca ölçülü bir sabır tavsiyesidir. Ancak, muhafazakar doktrinin niteliğinden ötürü, talep edilen sabrın bir anlamda hiçbir zaman sınırı olmadığı için (ve muhafazakarlar genellikle toplumsal hiyerarşinin kaçınılmazlığından, dolayısıyla sürekli bir toplumsal eşitsizlikten söz etmeyi alışkanlık haline getirmişlerdir), muhafazakarlık dünya nüfusunun çoğunluğu için kendi yaşam sürelerinde somut pek az düzelme ve hatta çocuklarının yaşam sürelerinde bile somut düzeyde pek az bir düzelme önerir.

Modern dünyadaki devrimci başkaldırıların kökenleri güç ve ihtilaflı bir sorudur. Ve ben en başta, çoğunlukla bu başkaldırıların, dünyayı değiştirmeyi hedefleyen ezilen kitlelerin kendiliğinden isyanlarını değil, fakat daha çok devlet düzeninin çöktüğü anlarda tikel grupların – en azından başlangıçta – fırsatları ele geçirmesini temsil ettiklerini kabul etmeye hazırım; ki bu çöküş anlarına bu grupların kendileri ancak zaman zaman katkıda bulunmuşlardır. Ancak bu devrimler nasıl harekete geçirilmiş olurlarsa olsunlar, uzun süre sürmüş olanlar, önemli bir popüler destek kazanmış olanlardır. Ben bu tür *sonradan* desteğin açıklanmasının basit olduğunu düşünüyo-

rum. Muhafazakar düşünürlerin kötü durumda olanlardan göstermelerini tavsiye ettikleri sabır, hiçbir zaman yaygın ya da derin biçimde veya coşkuyla benimsenmemiştir. Ve bu tür alt-grupların* geleneksel yapıların bilgeliğine ve bunların liderlerine duydukları bağlılık oldukça sınırlı kalmıştır. Bunun yerine alt-gruplar, otoriteye en kötü ihtimalle kaçınılmaz, en iyi ihtimalle de devirmek bir yana, etkilemeleri bile güç bir şey olarak bakma eğilimi göstererek, otoriteden zarar görmüşlerdir. Devrimci başkaldırıların, temsil ettiklerini iddia ettikleri ve ahlaki ve politik desteklerini aradıkları kitlelere sundukları şey, toplumsal beklentilerin parçalanması, her şeyin (ya da en azından çoğu şeyin) daha fazla insani eşitlik ve demokratikleşme yönünde gerçekten dönüştürülebileceği ve hızla dönüştürülebileceği umudunun (hatta büyük umudun) aniden gündeme sokulmasıdır. Eğer aristokratların kafası giyotinle kesilirken, bu dünyanın Madame Lafarge'larının örgü örmesine yol açan şeyin, kendileri ve çocukları için duydukları bu umut olduğunu anlamazsak, modern dünya-sisteminin son iki yüzyılının politik tarihini anlamaya başlayamayız.

Bu sıradan insanların Terörü ya da Gulag'ları alkışladıkları demek değildir. Bazıları bunu yaptılar, ancak pek çoğu yapmadı. Bazıları Teröre bilerek destek verdiler; bazıları devrimleri, Teröre rağmen desteklediler; ve birçoğu kendilerini, Terörün farkında olmadıkları konusunda ikna ettiler. Fakat gerçekte, en azından uzun bir süre için, devrimleri desteklediler ve bunun nedeni devrimlerin, onlara başka türlü umutsuz görünen durumlarda umut vermesiydi; yalnızca devrimlerden önce umutsuz görünen durumlarda değil, fakat ileriye doğru bakıldığında, herhangi bir karşı devrimden sonra da umutsuz görünen durumlarda.

* Undergroups. (*ç.n.*)

Elbette, gerek içsel, gerekse dışsal nedenlerden ötürü, her çeşit devrim yozlaşır. Dışsal olarak, devrimlere karşı mücadele edilir ve insafsızca savaşılır. İçsel olarak ise, hepsi dejenere olmuştur. İktidardakiler, kısmen taktikler üzerindeki görüş ayrılıkları yüzünden, fakat büyük ölçüde iktidar çekişmeleri dolayısıyla, derin bölünmelere uğramışlardır. Devrimler çocuklarını yemeye başlarlar ve çirkin bir yüz göstermeye başlarlar; böylelikle kazandıkları desteğin büyük bir bölümünü kaybetmeye başlarlar.

Bugün, evrensel olarak olmasa da, yaygın bir biçimde Fransız Devriminin bir burjuva devrimi olmadığı ve Rus Devriminin bir proleter devrimi olmadığı kabul edilmektedir. O halde, eğer böyle değillerdiyse, neydiler? Ve bunlar devrimler miydi? Bu elbette, bir (politik ve/veya toplumsal) devrimle neyin kastedildiğine bağlıdır. Modern bir devrim kavramı, analiz ve eylem için, devlet sınırlarının ve bunların evrim halindeki göreli özerkliklerinin merkeziliğini varsayar. Modern dünyadaki devletlerin feodal ya da kapitalist ya da sosyalist veya başka bir şey olarak karakterize edilebileceklerini varsayar. Buradan şu sonuç çıkar ki, herhangi bir tikel devlet yapısının dönüşümüne işaret eden kopuşlardan söz edebiliriz ve böylesi kopuşları devrimler olarak adlandırabiliriz. Buradan da, aynı zamanda, bizim bu kopuşları bilinçli olarak kışkırtabileceğimiz (ya da kışkırtmaya çalışabileceğimiz) sonucu çıkar.

Devrimlerle ya da devrimci faaliyetle kastetmiş olduğumuz şey esas olarak budur. Elbette, (bu şiddet içeren araçlarla olsa bile) sıradan politik değişim ile gerçek anlamda devrimci değişimi ayırdeden kriterin ne olduğu hakkında büyük bir görüş ayrılığı olagelmiştir. Ancak bu görüş ayrılıkları şu argümanın her iki tarafında yer alanların temel modelini etkilemez: Temel dönüşümler devlet düzeyinde gerçekleşebilirler ve gerçekte (analistlerin çoğu için olmasa bile, birçoğu için) bu tür değ-

şimler *ancak* devlet düzeyinde gerçekleşebilirler. Ben farklı bir model önereceğim; bu model şunu ileri sürmektedir: Modern dünya-sistemini oluşturan devletlerde hiçbir biçimde devrimler olmamıştır ve eğer biz devrimlerle, varsayımsal olarak bir devrimin meydana gelmiş olduğu devletin temeldeki toplumsal yapısını ve işleyiş tarzını dönüştüren bir değişimi kastediyorsak, devrimler olamazlardı. Yine de, bu sözümona devrimlerin, modern dünya-sisteminin evrim geçiren tarihinde çok önemli öğeler olduklarını, çünkü bir bütün olarak dünya-sisteminin nasıl evrilegeldiğine ilişkin önemli parametreleri değiştirmiş olduklarını öne süreceğim. Ve son olarak, vurgudaki bu değişimin bir sonucu olarak, ne yanılsamaların, ne de hayal kırıklıklarının geçerli gerekçelere dayanmadıklarını, dolayısıyla bu politik olaylara dönük olarak takınılması gereken akla uygun bir tutumu temsil etmediklerini ileri süreceğim.

Kapitalist bir dünya-ekonomisi olan modern dünya-sistemi, uzun 16. yüzyıldan bu yana var olagelmiştir. İlk olarak, yalnızca yerkürenin bir bölümünde, öncelikle Avrupa'nın çoğu bölgesinde ve Batı yarıküresinin bazı bölgelerinde yaratıldı. Nihayetinde, içsel bir dinamikle genişledi ve tedrici olarak yerkürenin başka bölgelerini kendi yapısına dahil etti. Modern dünya-sistemi coğrafi bakımdan, ancak 19. yüzyılın son yarısında küresel hale geldi ve ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında, yerkürenin iç tarafları ve daha uzak bölgeleri fiilen entegre edildiler.

Devlet yapılarının yaratılması (devletlerarası bir sistemin sınırlamalarının içinde işleyen egemen devletler), kapitalist dünya-ekonomisinin yaratılmasının ayrılmaz bir parçasıydı ve bu dünya-ekonomisinin yapılanmasında zorunlu bir öğeydi. Devlet yapılarının evrimi; hem kendi içlerinde, hem de dünya-sistemindeki diğer devletlerle ilişkileri bakımından güçlenme yetenekleri, ayrılmaz bir bütün olarak modern dünya-sis-

teminin evrimini yansıttı. Devletler hiçbir zaman özerk varlıklar değillerdi, fakat daha çok modern-sistemin başlıca kurumsal özelliğini oluşturuyorlardı. Güçleri vardı; ancak bu sınırsız bir güç değildi ve tabii ki bazı devletler, diğerlerine göre daha fazla güce sahiptiler. Bir üretim tarzına sahip olmakla karakterize olabilecek, bir bütün olarak dünya-sistemiydi. Modern dünya sistemi kapitalist bir sisterndi ve kapitalist bir sistemdir, yani, nihai olarak her şeyin metalaşması yoluyla, sonsuz bir sermaye birikiminin önceliğine göre işleyen bir sistem.

Bu sistemin içindeki devletler, sistemin kurumlarıdırlar; dolayısıyla, tikel biçimleri ne olursa olsun, belirli bir şekilde bu kapitalist dürtünün önceliğine yanıt vermektedirler. O halde, eğer devrimle, daha önce feodal olan bir devletin kapitalist hale gelmesi ya da önceden kapitalist olan bir devletin sosyalist bir devlete dönüşmesi kastediliyorsa, bunun operasyonel bir anlamı yoktur ve gerçekliğin aldatıcı bir betimlemesidir. Tabii ki birçok olası politik rejim türleri vardır ve hiç kuşkusuz, tikel devletlerde yaşayan insanlar için, rejimlerinin niteliği büyük ölçüde önem taşır. Ancak bu farklılıklar, bütün bu rejimlerin modern dünya-sisteminin, yani kapitalist dünya-ekonomisinin işleyen unsurları oldukları temel olgusunu değiştirmemiştir. Şimdiye kadar da bir değişiklik yaratamazdı.

İtirazları duyabiliyorum. Bunları birçok kez duydum. Eski sosyalist devletlerin (ya da gerçekte Marksist-Leninist partiler tarafından yönetilmeye devam edilen devletlerin) geçmişte (ya da halen) kapitalist oldukları nasıl ileri sürülebilir? Halen geleneksel hiyerarşilere dayanarak yönetilen devletlerin kapitalist oldukları nasıl iddia edilebilir? Bu tür iddialarda bulunmuyorum, çünkü devletlerin bu tür vasıfları olabileceğini düşünmüyorum. Ben bu devletlerin, kapitalist bir mantığa dayalı olarak işleyen bir dünya-sistemi içinde yer aldıklarını ve eğer devletin politik yapıları ya da devlet işletmeleri veya dev-

let bürokrasileri başka bir mantığa dayalı kararlar vermeye çaba gösterirlerse (ve elbette bunu sıkça yapmaktadırlar), bunun için ağır bir bedel ödeyeceklerini ileri sürüyorum. Sonuç olarak, ya işleyiş tarzlarını değiştireceklerdir veya sistemi etkileme güçlerini ya da kapasitelerini kaybedeceklerdir. Değer yasasının önceliğinin fiili olarak bu bölgelerde, ancak artık komünist partilerin iktidarda olmamalarından bu yana işlediği tezini kabul etmememe karşın, bunun komünizmlerin çöküşünden öğrenebileceğimiz açık bir ders olduğunu önereceğim. Sözkonusu devletlerin bundan önce, uzun bir süredir bu temelde işlemekte olduklarına inanıyorum.

Sosyalist rejimlerin bu şekilde nitelendirilmesine karşı duyduğumuz sürekli bir çürütme yolu, bunun doğru olabileceği, ancak doğru olmasının zorunlu olmadığıdır. Bu, sözkonusu rejimlerin saf olmayan, gerektiği biçimde sosyalist olmayan rejimler olduklarını, hatta düşe ihanet ettiklerini öne süren görüştür. Bu önermeyi de kabul etmiyorum. Devrimcilerin çoğu, şüphesiz çabalarının başlangıcında, devrimci olma niyetindedir. Devrimci rejimlerin çoğu, gerçekte dünyayı değiştirmeye niyet ederler. İdeallerini satılığa çıkartmazlar. Bireyler ve rejimler olarak, dünya-sisteminin yapıları tarafından belirli biçimlerde ve belirli parametreler içinde davranmaya zorlandıklarını, aksi halde dünya-sisteminde önemli aktörler olma kapasitelerini bütünüyle yitirmekte olduklarını keşfederler. Ve böylelikle, er ya da geç, niyetlerini gerçeklere uyarlarlar.

Bu, her türlü sistemin nasıl işlediğinin anlaşılması sorununa indirgenir. Bunlar değişen sınırlar olsa bile, sistemlerin sınırları vardır. Bunlar evrim geçiren kurallar olsa bile, sistemlerin kuralları vardır. Ve sistemlerin, onları tekrar denge durumuna geri getiren içsel mekanizmaları vardır, öyle ki beklenen kalıplardan – kasıtlı ya da tesadüfi – göreli olarak *büyük* savrulmalar, yalnızca göreli olarak *küçük* olan, orta vadeli değ-

şimlere yol açma eğilimi gösterirler. Bu sistemlerin statik oldukları demek değildir. Tam aksine. Yapılarından kaynaklanan çelişkilere sahiptirler ve bunlarla baş etmeye çalışmanın bir sonucu olarak, sistemler asırlık eğilimler* gösterirler. Ve belirli bir uzun vade boyunca, sistemler sonuç olarak denge durumundan uzaklaşırlar ve böyle yaptıklarında, artık varoldukları biçimleriyle yaşamlarını sürdüremezler. Çatallaşma** noktalarına ulaşırlar ve sonuç olarak başka sistemlere dönüşürler ya da bunları başka sistemler izler.

Kritik soru, bir sistemin normal, süregiden yaşamı ile onun – biri başlangıcında ve biri sonunda - iki dönüşüm anını birbirinden ayırdetmektir. Fransız ve Rus Devrimleri ve tartıştığımız bütün diğerleri, kapitalist dünya-ekonomisinin normal, süregiden yaşamı içinde meydana gelmişlerdir. Beklenen kalıplardan göreli olarak büyük savrulmaları temsil etmelerine karşın, yine de göreli olarak küçük orta vadeli değişimlere yol açmışlardır. Bazıları tarafından devrimler için duyulan coşku ve başkaları tarafından duyulan büyük düşmanlık, sistemin mekanizmalarının parçalarıydılar. Coşkuların doruğa erişmesi olgusu mekanizmalardan birisi; coşkuların yerini hayal kırıklıklarına bırakması olgusu ise mekanizmaların bir diğeri idi. Devrimler hiçbir zaman taraftarlarının umdukları yolu ya da karşıtlarının korktukları yolu izlemediler. Bu, devrimlerin hiçbir etki yaratmayacak ölçüde ilgisiz oldukları anlamına gelmez. Gerçekte, bu tür başkaldırıların tekrar eden kalıbı, sistemde belirli asırlık eğilimlerin tesis edilmesinde önde gelen bir öğe olmuştur; bu asırlık eğilimlerin etkisini ancak bugün, 1945'ten bu yana, hatta daha da fazla 1989'dan bu yana hissediyoruz.

Fransız ve Rus Devrimlerine ilişkin yanılsamaların ve hayal

* Secular trends. (*-ç.n.*)
** Bifurcation. (*-ç.n.*)

kırıklıklarının büyük bölümü (ve bunlar hakkında yazıların çoğu), bunların Fransa ve Rusya üzerindeki etkileriyle ilgilidir ve gerçekte meydana gelmiş olanın değerli nitelikleri hakkındaki tartışma, hiddetli biçimde karşıt görüşler retoriğini harekete geçirmektedir. İçsel etkiye ilişkin olarak, *uzun süre* (longue durée) görüşünden, Tocqueville'in benimsediği görüşe benzer bir görüşten hareket ediyorum. Eğer bu ülkeler, devrimden önce yirmi yıl geriye giden bir anda ve genel olarak devrimin sona erdiğinin düşünüldüğü yirmi yıl sonraki bir anda karşılaştırılırsa, görülen değişimlerin, bir devrim geçirmemiş karşılaştırılabilir ülkelerde gözlemlenen değişimlerden daha büyük olduğu açık değildir. Bununla birlikte, eğer dünya-sistemine bir bütün olarak bakılırsa, bu tartışma götürmez bir biçimde doğru olmayacaktır. Bu iki devrimin bir sonucu olarak dünya-sisteminin jeo-kültüründe meydana gelen belli başlı değişimler ortaya çıkarılabilir; bir bütün olarak dünya-sisteminin asırlık eğilimlerinde yansıtılan değişimler. Ve bu devrimci hükümetlerin (ve mirasçısı olduklarını iddia eden veya öyle görülmüş olan dolaysız ardıllarının) bir karşı-devrimle devrilmiş oldukları anlamında – devrimlerin "başarısız" oldukları söylenebilecek olsa bile – bu doğrudur.

Hepimiz Fransız devrimcilerinin temel iddialarını biliyoruz. Onlar soydan geçen imtiyaza karşı çıktılar. Onlar bütün halkın ahlaki ve yasal eşitliğini öne sürdüler. Onlar vatandaşlık kavramının merkeziliği üzerinde, yani ilkesel olarak (en azından bütün yetişkin erkeklere) politik alanda eşit katılımcı haklar sunan, bir ulus olarak adlandırılan bir topluluğa üyelik kavramı üzerinde ısrarla durdular. Hiç kuşkusuz bu talepler, yalnızca Fransız Devrimini yapan insanların taleplerinin ötesinde, daha büyük bir basıncın ifadeleriydiler. Ancak – bizatihi kendi şiddeti, coşkusu ve ileriye doğru hareketiyle – bu talepleri çılgın fikirlerin marjinal dünyasından çıkartarak, her

politik sistemin normal, hatta aşikar öğelerinin alanına yerleştiren Fransız Devrimiydi. Napoleon'un fetih çabalarıyla, bu taleplerin (hiç kuşkusuz oldukça müphem bir biçimde) daha sonradan yaygınlaşması, popüler zihniyette kök salmalarında oldukça büyük bir rol oynadı.

Dönüşümün önemi 1815'ten *sonra*, Fransa'daki restorasyondan sonra görülebilir. Çünkü 1815 ve 1848 arasında, Fransız Devriminin temel kavramları, politik eylemin meşru öncülleri olarak kabul edilen şeylere ilişkin yaygın varsayımlar kategorisine dahil olmayı sürdürdüler. Böyle bir meşruiyet kazanan gerçekte üç kavram vardı. İlki, politik değişimin istisnai ve esas olarak gayri-meşru olmak yerine, sürekli ve normal olduğu idi. İkincisi, egemenliğin, hükümdar ya da birleşik bir aristokratik topluluk yerine, halkta bulunduğu idi. Üçüncüsü ise, yurttaşları oldukları bir devlette yaşayan halkın bir ulus oluşturduğuydu.

Elbette, en azından başlangıçta, bu üç kavramın hiçbirisi Napoleon-sonrası dönemde devlet kurumları tarafından meşru olarak kabul edilmediler. Gerçekte, sözkonusu kavramların spesifik olarak ve enerjik bir biçimde gayri-meşruluklarını, aslında ahlaka aykırılıklarını öne süren Kutsal İttifakın ideolojisi, bu kavramlara karşı açık bir muhalefet içindeydi. Buna karşın bu kavramlar, yalnızca kaba bir bastırmayı değil (ki bu zaten güçlerinin tanınmasıydı), açık ve üzerinde düşünülmüş bir lanetlenmeyi gerektirecek kadar güçlüydüler. Böylelikle Fransız Devriminin reddedilmesi olarak muhafazakar ideoloji formüle edildi ve sırasıyla, Fransız devriminin bölümleri hakkında ikircikli olmasına karşın, gerçekte temel kavramlarını destekleyen liberal ideolojinin gelişmesini teşvik etti.

Gerçek şuydu ki, Fransız Devrimi Pandora'nın kutusunu açmıştı ve – gerek muhafazakar, gerekse liberal – bütün yerleşik kurumların denetim altına almakta zorlandıkları popüler

özlemlerin, beklentilerin ve umutların ortaya çıkmasına yol açmıştı. Özünde, muhafazakarlar ve liberaller, potansiyel halkçı isyanın nasıl denetlenmesi gerektiği hakkındaki temel stratejilerinde ayrılıyorlardı. Muhafazakarlar, yasallaşmış değişimin toplumsal düzen üzerinde yol açabileceği tahribatın farkına vararak, geleneksel kurumların ve sembolik liderlerin otoritesinin güçlendirilmesine güvendiler. Böylece, monarşi, kilise, yerel ileri gelenler ve patriarkal aileler tercihin toplandığı noktalardı.

Liberaller esas olarak, sözkonusu kurumların ya yönetimde ya da popüler hoşnutsuzlukların yatıştırılmasında iyi bir işleve sahip olabilmeleri için tarihsel olarak çok geç olduğunu ileri sürdüler. Popüler güçler tarafından talep edilen teorik ilkelerin – değişimin normalliği, halk egemenliği ve yurttaşlık – doğruluklarının teslim edilmesini, fakat kendi himayelerinde gerçekleşebilecek değişimin ustalıkla yönetilmesini savundular. Böyle bir yönetim için programları, değişimin tedrici olması ve yönetimdeki ailelerin veya grupların yerlerinden edilmemesini temin etmek için gereken tempoyu ve mühendisliği rasyonel olarak analiz edecek uzmanların denetimi altında bu ilkelerin tedrici olarak uygulanmasıydı. Kısacası, liberaller kontrol edilen değişim istediler ve sahip oldukları şeylerin çoğunu elde tutmayı sürdürebilmelerini sağlayacak şekilde, yalnızca yeterli olanı kabul ettiler. Bununla birlikte liberaller *bazı* değişimlerin kısa zamanda gerekli olduğunu düşünürlerken, muhafazakarlar temkinli hareket tarzlarının, huzursuzluğu değerlendirme kapasitelerinin önünde gitmesine izin verme eğilimi gösterdiler ya da huzursuzluğu kontrol altına almak için baskıcı eyleme bel bağlama eğilimine girdiler.

Yönetici azınlıklar içinde muhafazakarlar ve liberaller arasındaki bu mücadele, dünya-sistemindeki bütün belli başlı devletlerde 1815 ve 1848 arasında gerçekleşti. Bu yılların öy-

küsü, popüler huzursuzluğun çeşitli biçimlerde ve yerlerde, düzenli olarak kızışmasının öyküsüdür. Yine de, 1848 dünya (ya da dünya-sistemi) devrimi olarak adlandırabileceğimiz şey öngörülmemişti ve iktidardaki herkes için bir şok oldu. Bir kere iki popüler grubun, herhangi birisinin daha önce mümkün olabileceğine inandığından daha ciddi bir biçimde hareketlenebileceğini gösterdi. Bunlar, bir yandan şehirli/sanayi işçileriydi ve diğer yandan, baskı altındaki milliyetler/milletlerdi. Toplumsal bir başkaldırı olarak isyanlar Fransa'da başladı ve hemen, genellikle bir ulusal başkaldırı olarak, başka ülkelere yayıldı. Fransız Devrimi tekrar başlıyor gibiydi, fakat bu kez yalnızca muhafazakarlara (yani, eski rejimlerin* sözcüleri) karşı değil, liberal ideologlara da karşıydı. Dolayısıyla 1848 devrimleri, üçüncü bir ideolojinin doğuş anını oluşturdu; şimdi merkezci bir liberalizm olarak görülen şeyden kopan ve kendisini bu ideolojiye karşı olduğu kadar, sağcı muhafazakarlığa karşı da konumlandıran bir sol ideoloji. Bu sol ideoloji çeşitli biçimlerde isimlendirildi, fakat genellikle sosyalizm olarak adlandırılmaya başlandı.

1848 dünya devrimini iki zaman çerçevesi içinde ele almalıyız: Kısa bir zaman dilimi içinde meydana gelenler ve sonuçları; diğer yandan uzun vadeli etkileri. Birkaç yıllık bir dönem boyunca gerçekleşen bir olaylar kümesi olarak, bir Anka kuşuna benzediği söylenebilir. Çok çabuk bir biçimde alevlendi ve neredeyse aynı çabuklukla kendisini yaktı. Örneğin, Fransa'daki en radikal dönem yalnızca dört ay sürdü. Bu başkaldırılar (ve hatta en az radikal olanları bile) her yerde güçle bastırılmıştı ve radikal unsurlar buna karşı koyamamışlardı. Yine de şurası açık görünmektedir ki, iktidarda olanlar bu başkaldırılardan oldukça korkuya kapılmışlardı ve korkularının so-

* Ancien régimes. (*-ç.n.*)

nucu, yerleşik düzeni savunmak üzere muhafazakar ve liberal güçlerin bir araya gelmesi oldu. Geriye doğru bakıldığında, muhafazakarlar ve liberaller arasında sanki örtük bir anlaşma varmış gibi görünüyor. Muhafazakarların gerçekleştirecekleri çözümler kısa vadeliydi: Baskıcı otoritenin yeniden tesis edilmesi ve özellikle bütün radikal unsurların yasa dışı ilan edilmesi. Ancak liberaller çözümlerini ortaya vadeye yayıyorlardı: Rasyonel, tedricileştirilmiş bir reformlar dizisinin nihai olarak kurumsallaştırılması; yalnızca muhafazakar destekle birlikte değil, fakat muhafazakarların liberalleri kendi oyunlarında yenebileceklerini görmek için geliştirdikleri rekabetle birlikte.

Üçüncü ideolojinin taraftarları olan sosyalistler 1848'den, muhafazakarlar ve liberaller kadar derin biçimde etkilenmişlerdi. 1848-öncesi dönemin proto-sosyalistleri bir strateji olarak ya komplocu ayaklanmacılığı (Carborani, Blanqui) ya da ütopyacı bir geri çekilmeyi (Owen, Cabet ve diğer birçok varyantlar) benimsemişlerken, 1848'in yenilgileri (kendiliğinden başkaldırıların kayda değer bir politik etkisinin olmaması olgusu) sol üzerinde politik gerçekçiliğin soğuk duş etkisini duyurdu. Nihai olarak ancak politik eyleme ilişkin aşamalı bir teori biçimini alabilecek bir stratejiyi örgütlemeye yöneldiler. Sosyalistlerin 19. yüzyılın ikinci yarısında sonuçlandırmaya çalıştıkları bu stratejiyi biliyoruz. Birinci aşamada, her bir egemen devlette iktidarı ele geçirmek için çaba göstereceklerdi; ikinci aşamada ise, ulusal toplumu, bu devlet iktidarını kullanarak dönüştüreceklerdi. Yine de daha sonra, sosyalist kamp birinci aşamanın taktikleri üzerinde bölünecekti – devlet iktidarı oy sandığı yoluyla mı, yoksa planlanmış ayaklanma yoluyla mı ele geçirilecekti (ki bu, İkinci ve Üçüncü Enternasyonaller arasındaki teorik farklılığa dönüşecekti).

Örgütlü devlet iktidarı arayışını içeren sosyalist strateji hakkında vurgulanması gereken şey, uzun vadede bu stratejinin,

uzmanlar tarafından yönetilen rasyonel değişimin liberal stratejisinden o kadar farklı olmadığıdır. Fark yalnızca uzmanların bürokrasi yerine, parti yapılarında yer almış olmasındadır. Dolayısıyla 1848-sonrası dönemde, iki açık kalıp ortaya çıkmıştı. Bir yandan, politik olarak birbirleriyle hemen her yerde rekabet eden, bir ideolojiler üçlemesine sahip olmuştuk – muhafazakarlar, liberaller, sosyalistler. Diğer yandan ise, merkezci liberalizm dünya çapında egemen ideoloji haline gelmişti; tam da hem muhafazakarların, hem de sosyalistlerin programları, temelde yatan yönetilen değişim liberal temasının birer varyantına dönüşme eğilimine girdikleri için. Her iki kalıp da sadece 1917'ye kadar değil, fakat 1968'e kadar gerçekliklerini sürdürecekti.

Sonuç olarak şunu öne sürebiliriz ki, Fransız Devriminin uzun vadeli sonucu, daha önce marjinal olan bir kavramlar kümesine meşruiyet kazandırarak, şimdi meşrulaşmış olan değişim için popüler baskının nasıl denetim altına alınacağına yönelik bir ideolojiler üçlemesine yol açmış olmasıdır. Buna karşılık, üç ideoloji arasındaki bu politik anlaşmazlığın sonucu, üçünden birisinin – merkezci liberalizmin – egemen olması ve bu yolla bir yüzyıldan daha uzun bir süre bütün toplumsal eylemin içinde gerçekleşeceği parametreleri oturtarak, kendisini dünya-sisteminin jeokültürü olarak dayatabilmesi oldu.

Bütün evrim, süreçlerin bir diyalektiği olarak görülebilir. Popüler tutkuların serbest kalması ve özellikle popüler hedeflerin meşrulaşması, liberalizmin programı aracılığıyla yönetici grupları orta sınıfa önemli tavizler vermeye zorladı; ki bunlardan en önemlileri (nihai olarak evrensel) oy hakkı ve kısmi ekonomik yeniden-bölüşümdü (refah devleti). Bu tavizler, umut ve beklentilerin beslediği popüler baskının sonuçlarıydı, ancak bizatihi tavizlerin kendileri umudu ve beklentileri

güçlendirdiler. Liberal gökkuşağının ucunda, demokratik toplumun görünüşü duruyor gibiydi. Fakat bizzat bu umut, bizzat bu beklentiler, halk tabakalarını çok daha sabırlı, çok daha az isyankar hale getirdiler. Kısaca, liberal tavizler sosyo-politik yapıların belirli bir dereceye kadar demokratikleşmesine yol açtı (varsayımsal olarak Fransız Devriminin hedefi), ancak bununla birlikte, daha temel değişimler için baskının azalmasını da beraberinde getirdi (varsayımsal olarak Fransız Devrimine karşı çıkmış olanların arzusu). Bu anlamda, bir ideoloji olarak liberalizm kapitalist dünya-ekonomisinin temel politik düzenini korumakta son derece başarılıydı. Fakat yine bu anlamda, Fransız Devrimi modern dünya-sisteminin yapılanması ve asırlık eğilimleri üzerinde kendi izini bıraktı.

19. yüzyıl yalnızca demokratikleşme için taleplerin ve bu popüler talepleri kontrol altına almak üzere en etkin yol olarak liberal ideolojinin ortaya çıkan egemenliğinin yüzyılı değildi. 19. yüzyıl aynı zamanda, jeokültürün altyapısını oluşturan temel temalar olarak, milliyetçilik/etnisite, ırkçılık ve cinsiyetçiliğin doğuş zamanıydı. Bu, sözkonusu temaların altında yatan tutkuların ya da pratiklerin ilk defa bu yüzyılda biliniyor olması demek değildi; bu, adı geçen temaların ilk olarak jeokültürün açık, kuramsallaştırılmış parçaları haline gelmesi, böylelikle yeni ve çok daha tehlikeli bir anlam kazanması demek oluyordu.

İlk bakışta, bu temaların her üçü de, liberalizmle açık bir çelişki içinde gibi görünmektedir ve dolayısıyla liberal ideolojinin iddia edilen egemenliğini yadsıyacaklardır. Fakat gerçekte, bu temaların liberalizmle gizli bir ortak yaşam ilişkisi* içinde oldukları ortaya çıktı. Milliyetçilik yapısal olarak ikiyüzlüdür. Ezilenlerin, ezenlere karşı protestosudur. Ancak,

* Symbiotic relationship. *(-ç.n.)*

aynı zamanda, ezenlerin ezilenlere karşı aracıdır. Bu her yerde böyle olagelmiştir. Fakat milliyetçiliğe bu özelliğini veren nedir? Esas olarak, yurttaşlıkla olan bağlantısıdır. Yurttaşlık, halkın politik süreçlere dahil edilmesi kavramı olarak icad edilmişti. Ama dahil eden aynı zamanda dışlar. Yurttaşlık imtiyaz verir ve imtiyaz herkesi dahil etmeyerek korunur. Yurttaşlığın yaptığı, dışlamayı, açık bir sınıf engelinden, ulusal veya gizli bir sınıf engeline dönüştürmekti.

Milliyetçiliğin bu çifte niteliği – dahil etme ve dışlama – toplumsal değişimin yönetilmesinden ve temel kapitalist sistemi yatıştıran, fakat ortadan kaldırmayan tavizlerin verilmesinden oluşan liberal hedef için kritiktir. Herkesin, gerçekten herkesin dahil edilmesi, sermayenin sonsuz birikiminin sürdürülmesini olanaksız kılardı, çünkü artı değeri aşırı ölçüde cılız olarak dağıtırdı. Hiç kimsenin dahil edilmemesi, eski rejimin (ancien régime) gerçek anlamda korunması, sonsuz sermaye birikiminin sürdürülmesini olanaksız kılardı; çünkü popüler öfkeye ve sistemin koruyucu kabuğunun tahrip olmasına yol açardı. Yurttaşlığın iki yönlü karakteri – bazılarının dahil edilmesi ve başkalarının dışlanması – yine dünya nüfusunun geniş çoğunluğunu artı değerin bölüşümünden ve politik karar vermeden dışlarken, tam olarak merkez alanların en tehlikeli tabakalarını, işçi sınıflarını teskin etme işlevi gördü.

Bu nedenle, (İngiltere/Büyük Britanya ve Fransa gibi) güçlü ulusların milliyetçiliği küresel statükonun korunmasına yardımcı oldu. Ancak, 19. yüzyılda hâlâ öncelikle ezilen Avrupalı "tarihsel ulusların" milliyetçiliği anlamına gelen ezilen ulusların milliyetçiliği ve bunların etnisitelerden devletlere dönüşmesi de aynı işlevi gördü. Bu ulusların durumunda milliyetçilik, orta sınıflarının ve belirli bir ölçüde şehirli çalışan sınıflarının, pastanın küresel paylaşımına dahil edilmesi anlamına geliyordu. Bu uluslardan birkaçının aynı zaman dilimi

içinde politik egemenlik elde etmesi koşuluyla dahil edilmesi, halihazırda egemen güçlü ulusların içinde oy hakkının genişletilmesinden daha büyük bir soruna neden olmadı ve liberalizmin küresel programıyla tamamen uyum içindeydi. Elbette, milliyetçilik içsel olarak coğrafi sınırlara sahip olmayan bir kavramdır ve göreceğimiz gibi, bu daha sonra bazı sorunlara yol açacaktır.

Milliyetçilik/etnisite ve ırkçılık ise birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olmuşlardır. Irkçılık, Beyaz ırkın ya da Ari ırkın üstünlüğünün açık olarak kuramsallaştırılması, 19. yüzyıl boyunca Kuzey ve Batı Avrupa'da ve Avrupalı yerleşimcilerin hakimiyeti altında olan başka yerlerdeki ülkelerde gelişmeye başladı. Asıl mesaj neydi? Mesaj, liberal politikaya dahil olmanın, halihazırda güçlü uluslarda yerleşik olmakla birlikte etnik kökenleri dünyanın geri kalan kısmına dayananlar ve Beyaz yerleşimcilerin ülkelerindeki yerli halklar dahil olmak üzere, dünyanın geriye kalan bölümündeki insanları dışlaması ve bir tür süper-yurttaşlığı, kolektif olarak güçlü devletlerin yurttaşlığını içermesiydi. Milliyetçilik artı ırkçılık emperyalizmin haklılaştırılması sonucunu doğurdu ve bu görüşleri açık olarak dile getirmekte çekinilecek bir şey yoktu.

Cinsiyetçilik de bu resmin bir parçasıydı. Açık bir ideoloji olarak cinsiyetçiliğin içerdiği şey, ev kadını kavramının yaratılması ve kutsanmasıydı. Kadınlar her zaman çalışmışlardı ve hanehalklarının pek çoğu tarihsel olarak ataerkildiler. Ancak 19. yüzyılda meydana gelen yeni bir şeydi. Bu, kadınları gelir-üretici çalışma olarak tanımlayabileceğimiz şeyden dışlamak için ciddi bir çabayı temsil ediyordu. Ev kadını, tek bir ücrete dayalı ailenin ekmek parası kazanan erkeğiyle birlikte oluşturulan mekanizmanın diğer parçası haline getirilmişti. Sonuç kadınların daha çok ya da daha zor koşullar altında çalışması olmaktan çok, çalışmalarının değerinin sistematik olarak düşürülmesi oldu.

Bu muhtemelen hangi amaca hizmet edebilirdi? Şunu akılda tutmalıyız ki bu söylediklerimiz, (politik, ekonomik ve toplumsal olarak) dahil edilmek için çalışan sınıfların popüler baskısı varken ve sınırlı bir dahil etme sunarak bu talepleri yatıştırmak üzere yöneten sınıflar çaba gösterirken, eş-zamanlı olarak bu dahil etmenin kapsamı sınırlanarak, pek çok imtiyazın elde tutulduğu bir zamanda gerçekleşiyordu. Ev kadını kavramının yaratılması bu hedefe üç farklı yolla hizmet etti.

İlki, gerçekte ne kadar artı değerin çalışan sınıflara yeniden dağıtıldığını gizlemesiydi. Tek bir ücret elde eden erkek, emek pazarında kadın (ve çocuk) rakiplerinin dışlanmasının bir sonucu olarak gelirini arttırmış görünebilirdi, fakat gerçekte aile geliri için bu ücretlerin bir bölümü ev kadını tarafından sübvanse ediliyordu ve bu nedenle ailenin toplam gerçek geliri, sermaye birikiminin düzeylerindeki artışla hiç de aynı tempoda artmıyor olabilirdi. Böylece, maddi bakımdan sonuç, bir elle tehlikeli sınıflara sunulan şeyi diğer elle ortadan kaldıran bir el çabukluğu olabiliyordu.

İkincisi, sosyo-psikolojik bir etkiydi. Dahil etmenin değeri, dışlanan geniş grubun gerçekliğiyle birlikte yükseldi. Beyaz kadınlar basitçe dışlanan gruplar olarak Beyaz-olmayan dünyaya eklendiler ve bu, hiç kuşkusuz, güçlü devletlerdeki erkeklerin oy hakkının ve ücretli erkek istihdamının çok daha fazla tatminkar görünmesine yol açtı ya da en azından erkek çalışan sınıfların statüsünün daha az aşağılayıcı görünmesini (ve bu nedenle potansiyel devrimci isteklerinin daha az harekete geçmesini) sağladı.

Son olarak şunu da unutmayalım ki, 19. yüzyılda kurulan liberal devletlerin kilit özelliklerinden birisi, yurttaşlığın doğal bir sonucunun askerlik hizmeti olmasıydı (bazı ülkelerde her zaman, başkalarında ise, yalnızca savaş zamanında). Bu tür bir hizmetin sınırlı çekiciliği, askerlik yapmanın erkek

yurttaşların temel bir vasfı olarak ileri sürülmesiyle açıkça arttırılmıştı: Vatansever maşizm. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında her tarafta harekete geçirilen kitlesel orduların bu kadar kolaylıkla askere alınabilmesi, bu ideolojik öğe olmaksızın kuşkuludur.

Liberal ideoloji varsayımsal temel insan haklarının korunmasını ileri sürmüştü, fakat pratikte bu her zaman dünya nüfusunun bir azınlığı için önerilmişti. Eski rejimlerde (ancien régimes), çok küçük bir grup imtiyazlı tabakaları oluşturuyordu. Fransız Devriminin ideallerini izleyerek, liberal devletler imtiyazları ortadan kaldıracaklarını öne sürdüler. Gerçekte kastetmek istedikleri, imtiyazların (ya da en azından bazı imtiyazların) şimdi yurttaşlar olarak adlandırılan geniş bir gruba yaygınlaştırılacağı idi; ama bu yine de bir azınlığı kapsayan bir gruptu. Milliyetçiliğin, ırkçılığın ve cinsiyetçiliğin birleşimi, kimin dahil edildiği ve kimin dışlandığının sınırlarını tanımlamak üzere oradaydı.

Rus Devrimi bu öyküde başka bir dönüm noktasına işaret etti. Fakat bu dönüm noktası, ne Rus Devrimini destekleyenlerin, ne de karşıtlarının olacağını iddia ettikleri şey değildi. Bolşevizm orijinal olarak, liberal ideolojinin kılık değiştirmiş biçimlerine dönüştükleri için sosyalist hareketlerin bir suçlanmasıydı. Çözümün, gerçekten sistem-karşıtı bir devrime adanmış bir kadro partisinin yaratılması yoluyla sosyalist inancın yeniden ileri sürülmesinde yattığını önermişti. Bildiğimiz gibi, Rus Devrimi Bolşevikler tarafından planlanmış bir ayaklanmanın değil, fakat daha çok (ciddi askeri yenilgilerin ve halk arasında yaygın açlığın bir birleşiminin neden olduğu) Rusya'daki politik düzenin tamamen çökmesinden avantaj sağlamak için Bolşeviklerin daha iyi örgütlenmiş olmalarının bir sonucuydu. Yine aynı zamanda biliyoruz ki Bolşevikler, iktidara geldiklerinden hemen sonra, teorik pozisyonları böyle

bir beklentiye girmelerine yol açtığı için ve kendi ulusal devrimlerini başarıyla sürdürebilme kapasiteleri açısından zorunlu görmeleri nedeniyle Almanya'da bir devrim bekliyorlardı.

Alman devrimi hiçbir zaman gerçekleşmedi ve Bolşevikler bu gerçekliğe göre kendilerini uyarlamak durumundaydılar. Sonuç tek ülkede sosyalizmdi – Stalinizm, Gulag takım adaları, daha sonra Kruşçev ve Gorbaçov ve nihayet 1991'de SSCB'nin ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin sonu. Bu anlamda Fransız Devrimi gibi, Rus Devrimi de bir başarısızlık olarak görünmektedir; çünkü bir kez devrimden yirmi yıl önceki ve devrimin bitiminden yirmi yıl sonraki Rusya arasında bir karşılaştırma yaptığımızda, devrim deneyimi yaşamamış karşılaştırılabilir ülkelere göre daha fazla şeyin değiştiğini ileri sürüp süremeyeceğimiz kuşkuludur. Yine de, Rus Devriminin jeokültür üzerinde derin bir etki bıraktığını, fakat bunu Bolşevik teorinin vurguladığından oldukça farklı bir yolla yaptığını ileri sürmek istiyorum.

Rus Devriminin mesajının, kısaca pan-Avrupalı dünya olarak adlandırabileceğimiz güçlü ulusların dünyası ve Avrupalı-olmayan dünya üzerinde farklı etkileri oldu. Geriye dönüp bakıldığında, güçlü uluslarda daha militan bir işçi sınıfı duruşu tehdidinin, dünya Komünist hareketi tarafından simgelenen bir tehdidin, bu ülkelerin yönetici sınıflarını işe yarar bir yanıt üretmek üzere harekete geçirdiği konusunda pek az soru işareti vardır. Bu tehdit, pan-Avrupalı ülkelerde işçi sınıflarını yatıştırmak amacıyla liberal pakette yer alması gerekecek şeyler için masaya sürülen paranın önemli ölçüde yükselmesi sonucunu doğurdu. Özellikle Sovyet askeri ve politik gücünün kaygılandırıcı ölçüde büyük gözüktüğü 1945-sonrası dönemde, özellikle paketin refah devleti bileşeninde büyük bir genişlemeye yol açtı. Rus Devriminin olmadığı bir dünyanın, yaşadığımız pan-Avrupalı Keynesçiliği görmüş olması çok düşük bir ihtimaldir.

Ancak bu sonuç ne kadar önemli olursa olsun, ve ben oldukça önemli olduğuna inanıyorum, Rus Devriminin Avrupadışı dünya üzerindeki etkisinin yanında ikinci planda kalır. Avrupa-dışı dünya orijinal Bolşevik vizyonun bir parçası değildi ve Sultan Galiyev bu dünyayı, bu vizyonun bir parçası haline getirmeye çalıştığında tasfiye edildi. Buna karşın 1920 Bakü Kongresiyle birlikte Bolşevikler, Rus Devriminin Avrupa-dışı dünyadaki beklenmeyen popülaritesi hakkında daha ciddi düşünmeye ve buradan kaynaklanan politik enerjiyi kanalize etmeyi – başarısız bir biçimde olduğunun eklenmesi gerekiyor – hedeflemeye başladılar.

Gerçekte meydana gelen şey, Avrupalı dünya için Bolşevik çabasının çok geç kalmış olmasıydı. Pan-Avrupalı tehlikeli sınıflar liberal tavizle büyük ölçüde yatıştırılmışlardı ve Bolşevik tehdidi, pan-Avrupalı işçi sınıflarının pazarlık gücünü arttırarak, yalnızca bu süreci pekiştirdi. Bu arada, milliyetçilik tohumu pan-Avrupalı "tarihsel ulusların" sınırlarının ötesine yayılmıştı. 20. yüzyılın başından itibaren, yalnızca Avrupa'nın sınırları içinde geriye kalan üç imparatorluk yapısında – Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu – milliyetçi hareketler ve isyanlar görmekle kalmadık, fakat Asya'da (örneğin, Çin, Hindistan, Filipinler), Ortadoğu'da (Afganistan, İran, Mısır), Afrika'da (Güney Afrikalı Siyahlar) ve Latin Amerika'da (örneğin Meksika) ciddi milliyetçi hareketlerin başlangıçlarına tanıklık ettik.

Rus Devriminin bütün bu hareketlere yönelik dersi (Rusya'nın bütün bu hareketler tarafından tanımlandığı gibi), Avrupalı-olmayan bir ülkenin Avrupa denetiminden kurtuluşu başarabileceği ve sanayileşme ile (özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra açık hale gelen) askeri güç edinmeyi başarabileceği idi. Fransız Devrimi pan-Avrupalı dünyanın tehlikeli sınıflarına umut ve beklentiler aşılarken ve bunları gerçekleştir-

me isteğini arttırırken, Rus Devrimi Avrupalı-olmayan dünyanın tehlikeli sınıflarına umut ve beklentiler aşıladı ve bunları başarma arzusunu arttırdı.

Bu 20. yüzyıl hareketi, benzeri olan 19. yüzyıl hareketiyle aynı müphem etkiyi gösterdi. Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın ulusal kurtuluş hareketleri olarak adlandırılmaya başlanan şeyin mobilizasyonu, liberal ideolojinin uygulamada küresel hale gelmesi ve tavizlerinin küresel bir içerik kazanması anlamına geliyordu. Küresel liberalizm, ulusların kendi kaderini belirleme hakkı (sömürgecilikten kurtulma) ve azgelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmesi projesi (küresel bir refah devletinin bir versiyonu) biçimini aldı. Bazı bakımlardan bu program, 19. yüzyıl pan-Avrupalı program kadar anlamlı ve başarılıydı. Nasıl genel oy hakkı norm haline geldiyse, biçimsel sömürgeciliğin sonu da her yerde norma dönüştü. Ve nasıl pan-Avrupalı işçi sınıfları her türlü isyan düşüncesinden kesin olarak vazgeçmiş görünüyorlarsa, Avrupalı-olmayan devletler de her türlü küresel iç savaş düşüncesinden vazgeçmiş göründüler. Kısaca, sonsuz sermaye birikiminin temel önceliğini feda etmeksizin, sınırlı tavizlerle bir şekilde politik düzeni yoluna koymaktan oluşan liberal hedef gerçekleşmiş göründü.

Bu, jeokültür üzerindeki etkisi bakımından 1848 dünya devrimiyle karşılaştırılabilir bir rol oynayan 1968 dünya devrimine kadar böyle göründü. Nasıl 1848 dünya devrimi Fransız Devriminin nihai aşamasını ve başkalaşımını* temsil ettiyse, 1968 dünya devrimi de Rus Devriminin nihai aşaması ve başkalaşımının dramatik bir birleşimini temsil etti. Ancak bu karşıt yönde bir başkalaşımdı. Çünkü 1848 dünya devrimi, dünya-sisteminin jeokültürünün destekleyici ideolojisi olarak liberalizmin tesisine yol açmasına karşın, 1968 dünya devrimi

* Mutation. (*ç.n.*)

tam da liberalizmin bu rolünün elinden alınması sonucunu doğurdu.

Öncelikle, 1968 başkaldırılarına katılanlar, nasıl Leninistler Sosyal Demokratları liberalizmin kılık değiştirmiş haline dönüştükleri için eleştirdilerse, Leninistleri de aynı ölçüde liberalizmin farklı bir biçimi haline gelmekle eleştiriyorlardı. Ayrıca, hedefleri olarak tam da liberalizmin jeokültürdeki egemen rolünü seçtiler ve her bakımdan liberalizmi bu pozisyondan indirmeyi hedeflediler. 1848 devrimi gibi, 1968 devrimi de iki zaman çerçevesinde analiz edilmelidir: Dolaysız olarak meydana gelenler ve sonuçları ile uzun vadeli etkileri. Birkaç yıllık bir dönem boyunca meydana gelen bir olaylar kümesi olarak, bu durumda da 1968'in bir Anka kuşuna benzediği söylenebilir. Çok çabuk (ve tabii 1848'de olduğundan daha küresel biçimde) tutuştu ve neredeyse aynı çabuklukla kendini yaktı. Ancak uzun vadede, etkileri sistemi parçalayıcı nitelikteydi.

Dünya-sisteminin kendinden aşikar meta-dili olarak liberalizmin tahtından indirilmesi, hem muhafazakarların, hem de radikallerin liberal ideolojiden uzaklaşmalarına yol açtı. Dünya gerçek bir üç-biçimli ideolojik bölünmeye geri döndü. Bazen yeni-muhafazakarlar, bazense (daha çok kafa karıştırıcı bir biçimde) neo-liberaller olarak adlandırılan yeniden hayatiyet kazanan politik sağ, son derece geleneksel bir toplumsal muhafazakarlığı savundu – kilisenin, yerel ileri gelenlerin, cemaatin ve ataerkil hanehalkının merkezi toplumsal-ahlaki rolü – artı aşırı bir refah devleti karşıtlığı (bunların her ikisi de 1848-öncesi muhafazakarlara oldukça yakın düşerdi); bu refah devleti karşıtlığı ise, muhafazakar atalarını şaşkınlığa uğratabilecek ölçüde, bırakınız-geçsinler (laissez-faire) hakkında naif bir retorik ile eğreti bir biçimde birleştirildi. Liberal merkezin rolü büyük ölçüde, kendilerini hâlâ sosyal demok-

rat olarak adlandıran partiler tarafından üstlenildi. Ancak bu partilerin çoğu, bir sistem olarak kapitalizme tarihsel karşıtlıklarından geriye kalan bütün izlerle bağlarını koparmışlar ve açıkça Benthamist-Mill'in görüşlerine dayanan, uzmanlar tarafından yönetilen reform geleneğini artı ılımlı bir "sosyal" ekonomiyi benimsemişlerdi.

Ya radikaller? 1968 dünya devrimini izleyen üç on yıl artan kargaşa on yıllarıydı. Erken 1970'lerin çeşitli Maocu cemaatlerinin 1968'i, bir başkalaşımdan ziyade, 1917'nin doruk noktası olarak vurgulamasına karşın, bunlar kısa sürede dağılıp gittiler. Yeni Sol hareketler başkalaşımla daha fazla ilgileniyorlardı. Buna karşın, hareketler olarak hepsi kısa sürede güçlü iç mücadelelere giriştiler: Dünyanın kaderiyle ilgili yeni dönüşümler peşinde olanlar ile öncelikle devlet politikalarının reformist programlarını gözden geçirmeye ilgi duyanlar arasında ikiye bölündüler. Sonuncular er ya da geç baskın çıkma eğilimi gösterdiler.

Bununla birlikte, 1968-sonrası "yeni" hareketlerin iç politikaları üzerinde yoğunlaşmak, ormanı gözden kaçırarak tek tek ağaçlara bakmak olur. 1968'den üç on yıl sonra meydana gelen en önemli şey, iktidar oldukları dünyanın bütün bölgelerinde (ki bu 1970'lerde gerçekte dünyanın çok geniş bölümleriydi), geleneksel sistem-karşıtı hareketlerden ("Eski Sol") popüler desteğin çekilmesiydi. Asya ve Afrika'nın büyük bölümlerinde, devletler ulusal kurtuluş hareketleri tarafından yönetiliyordu. Latin Amerika'nın çoğu ülkesinde devletler popülist hareketler tarafından yönetiliyordu. "Sosyalist blokta" devletler Marksist-Leninist partiler tarafından yönetiliyordu. Ve Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Okyanusya'da, devletler büyük ölçüde (ABD'deki "New Deal" demokratları bu geleneğin bir varyantı olarak düşünürsek) bir sosyal demokrat gelenekten gelen partiler tarafından yönetiliyordu.

Bu partilerden popüler desteğin çekilmesindeki esas unsur hayal kırıklığı idi; bu partilerin tarihsel şanslarının olduğu, dünyayı dönüştürmek için iki aşamalı strateji temelinde (devlet iktidarını ele geçirmek, daha sonra dönüştürmek) destek elde ettikleri ve tarihsel sözlerini tutmadıkları duygusu. Dünyanın çok geniş alanlarında, zengin ile yoksul arasında, durumu iyi olan ile acı çeken arasındaki uçurumun küçülmek şöyle dursun, arttığına dair çok keskin bir duygu vardı. Bu, belirli bir hükümet ekibinin icraatıyla ilgili geçici bir hayal kırıklığı olmaktan daha fazla bir şeydi. Bu bir inanç ve umut yitimiydi. Doğu ve Orta Avrupa ile eski Sovyetler Birliği'ndeki komünizmlerin görkemli (ve neredeyse kansız) çöküşünde doruğa çıktı.

Umut yitimi, mevcut dünya sisteminin kutuplaşmasının bir şekilde kendi kendini düzeltici nitelikte olduğu ya da devletin reformcu eylemiyle etkisizleştirilebileceğine dair ciddi bir kuşku duygusunu yansıtıyordu. Dolayısıyla bu, refahı yükseltme öncelikli hedefini sağlamak konusunda devlet yapılarının yeteneğine olan inancın yitirilmesiydi. Bu inanç yitimi, 1789 ve 1968 arasındaki uzun dönemde tamamen bilinmeyen türden yaygın ve şekilsiz bir devlet karşıtlığına (anti-statizm) yol açtı. Zayıf düşürücüydü ve korku olduğu kadar belirsizlik de doğurdu.

Popüler devlet karşıtlığı ikircikliydi. Bir yandan, devlet yapılarının genel bir gayri-meşrulaşmasını ve ahlaki dayanışma ve pragmatik kendini korumanın devlet-dışı yapılarına bir dönüşü içeriyordu. Canlanan muhafazakar hareket bu duyguyu, refah devletinin tedariklerini ortadan kaldırmakta kullanmayı hedefledi ve kazanılmış avantajları korumaya çalışan, aslında gerçek gelirlerini daha fazla azaltacak önlemlere karşı koyan popüler tabakaların büyük bir direnciyle karşılaştı. Nerede neo-liberal programlar çok yoğun biçimde izlendiyse, orada

bazen oldukça keskin olabilen seçim tepkileri yaşandı ve bu dünyanın her yanında gerçekleşti. Ancak bu tür seçim tepkileri yenilenmiş toplumsal dönüşümün zafer anları değil, öncelikle ara savunma önlemleriydi. Coşku yoktu. Umudun ve inancın yokluğu bulaşıcı ve çürütücü niteliğini sürdürüyordu.

Liberalizmin, hatta daha az ölçüde yenilenmiş muhafazakarlığın zaferini temsil etmek şurada kalsın, bu bulaşıcı devlet karşıtlığı devlet yapılarını gayri-meşrulaştırarak modern dünya-sisteminin asli dayanağının, devletler sisteminin, o olmaksızın sermayenin sonsuz birikiminin mümkün olmadığı bir dayanağın altını oydu. "Globalleşmenin" ideolojik kutsanması, gerçekte tarihsel sistemimizin son gösterisidir. Bu sistemin krizine girdik. Umut yitimi ve buna eşlik eden korkunun her ikisi de bu krizin nedeninin ve başlıca semptomunun parçasıdır.

Makul bir amaç olarak ulusal gelişme çağı sona erdi. Devlet yapısını kontrol edenleri değiştirerek ya Fransız ya da Rus Devriminin hedeflerini gerçekleştirebileceğimiz beklentisi şimdi, tarihin hakettiğini gösterdiği yaygın bir kuşkuculukla karşılanıyor. Ancak pek çok kişinin gelecek hakkında artık iyimser olmaması ve dolayısıyla şimdi hakkında esas olarak tahammüllü davranması, bu aynı kişilerin iyi toplum, bildiklerinden daha iyi bir dünya için özlemlerini terkettikleri anlamına gelmez. İstek her zamanki kadar güçlü; öyle ki bu, umut ve inanç yitimini daha fazla umut kırıcı hale getiriyor. Bu tarihsel bir geçişe girdiğimizi kesinleştiriyor. Aynı zamanda bu, tarihsel geçişin bir kargaşa dönemi, geçişin süresi kadar sürecek olan bir kara dönem biçimi alacağını da kesinleştiriyor.

2. Zor Geçiş ya da Yeryüzünde Cehennem mi?

Mevcut dünya-sisteminden, kapitalist dünya-ekonomisinden başka bir dünya-sistemine ya da sistemlerine geçişi yaşıyoruz. Bunun daha iyiye mi, yoksa daha kötüye mi doğru olacağını bilmiyoruz. Oraya ulaşıncaya kadar bunu bilmeyeceğiz, ki bu bugünden bir başka elli yıl içinde gerçekleşmeyebilir. Geçiş döneminin onu yaşayan herkes için çok zor bir dönem olacağını biliyoruz. Güçlü olanlar için zor olacaktır; sıradan insanlar için zor olacaktır. Bir çatışmalar ve ağırlaşan karışıklıklar dönemi olacaktır ve pek çok kişi bunu ahlaki sistemlerin çöküşü olarak görecektir. Paradoksal olmayan bir biçimde, "özgür irade" faktörünün de maksimum düzeyde olacağı, yani bireysel ve kolektif eylemin dünyanın gelecekteki yapılanması üzerinde daha "normal" dönemlerde (yani, bir tarihsel sistemin süregiden yaşamı sırasında) sahip olabileceğinden daha fazla etkiye sahip olabileceği bir dönem olacaktır. Sırasıyla güçlü olanların karşılaşacağı zorlukların neler olduğuna ve sı-

radan insanların karşılaşacağı zorlukların neler olduğuna değineceğim.

Bugün modern dünya-sisteminin en güçlü öğesi olarak görünen, fakat gerçekte en zayıf bağı olan şeyle başlayalım: Kapitalist üretim tarzının devam eden başarısı. Kapitalizm, sermayenin sonsuz birikimini sağlayan ve geçerli kılan bir sistemdir. Geçen dört ila beş yüzyıl boyunca bunu yapmakta şaşılacak ölçüde başarılı oldu. Tabi, böyle bir sistemi muhafaza etmek için kapitalistler (ya da en azından bazı kapitalistler) yatırımlarından büyük karlar elde etmek zorundadır. Büyük karlar elde etmek düşündüğümüzden daha zordur. Bir kere rekabet büyük karlar elde etmenin düşmanıdır çünkü rakipler fiyatları ve dolayısıyla kar marjlarını aşağıya çekerler.

Her türlü ürünü üretmek *x*'e mal olur ve *y*'den satılır. *Y-x* kardır. Buradan, *y* ne kadar yüksek ve *x* ne kadar düşük olursa, karın daha büyük olduğu sonucu çıkar. Herhangi bir kapitalist firma *x*'i ya da *y*'yi hangi noktaya kadar denetleyebilir? Yanıt, belirli bir noktaya kadar, fakat tamamen değil şeklindedir. Bu kısmi denetim, hem bireysel, hem de kolektif olarak faaliyet gösteren kapitalistlerin temel açmazlarını oluşturur. Bunu söylemenin başka bir yolu arz ve talebi, maliyet ve fiyatı belirleyen "elin" ne görünmez, ne de tamamen görünür olduğunu, fakat Fernand Braudel'in kapitalizmin "şeffaf olmayan alanları" olarak tanımladığı ikisi arasındaki gölgeli bir dünyada yer aldığını öne sürmektir.

Kapitalist teorinin ileri sürdüğü gibi, rekabetin sertliğinden ilk önce fiyat etkilenir. Buradan şu sonuç çıkar ki, verili üreticilerin ulaştıkları gerçek pazar ne kadar tekelleşmişse, (talep esnekliğinin sağlayabildiği sınırlar içinde) satıcı tarafından o kadar yüksek fiyat belirlenebilir. Besbelli ki, o zaman herhangi bir bireysel kapitalist, yalnızca (mevcut kar oranı üzerinden) toplam karı arttırdığı için değil, fakat aynı zamanda gele-

cekteki kar oranını arttırdığı için pazar payını yükseltmeyi tercih eder. Yine eşit derecede bellidir ki herhangi bir bireysel kapitalistin verili bir pazarı hangi noktaya kadar tekelleştirebileceği büyük ölçüde, tekeli gerekli kılarak veya tekelleri koruyan lisanslar ve patentler sunarak tekeli meşrulaştırabilen devlet eylemine bağlıdır. Bu devlet eylemi doğrudan (ve dolayısıyla politik terimiyle tanımlanan) olduğu kadar uzun vadeli ve dolaylı da olabilir. Sonuncusunun bir örneği, dünya pazarında belirli bir dilin veya bir para biriminin kullanılmasını dayatmak olacaktır. Sözkonusu eylemler bazen analist tarafından kültürel etkiler ya da dünya pazarının görünmez eli olarak tanımlanacaktır; ama bunların devlet destekleri biraz gayretle kolaylıkla ortaya çıkarılabilir.

Kısaca fiyatlar büyük ölçüde, hiçbir devletin dünya pazarını tamamen denetleyememesi olgusunun sonucu olarak belirli sınırlar içindeki politik kurgulardır. Bu da fiyatların tekabül etmesi gereken toplumsal olarak kurulmuş (oldukça geniş olmasına karşın) ekonomik bir bandın varolduğu anlamına gelir. Dolayısıyla y'yi, satış fiyatlarını arttırmaya çalışan kapitalistler devletlerle ilgilenirler. Bununla birlikte herhangi bir devletle değil, fakat tercihen belirli bir itibara ve bağlantıya sahip oldukları güçlü devletlerle ilgilenirler. Japon kapitalistleri öncelikle, fakat münhasıran olmamak üzere, Japon devletine dayanırlar. Aynı şekilde (genellikle daha küçük bir ölçüde) örneğin Endonezya devletine ve ABD'ye de dayanabilirler. İki yönlü bir durum sözkonusudur. Bütün kapitalistler bazı devlet ya da devletlere ihtiyaç duyarlar. Ve rakipleri farklı bir devletler kümesine dayanabilir. Belirli üreticilerin satış fiyatlarını önemli ölçüde hangi noktaya kadar arttırıp arttıramayacaklarının tespit edilmesinde jeopolitik önemsiz bir unsur değildir.

Geleneksel olarak, kapitalist kuramcılar, Adam Smith'i izleyerek, devletlerin pazarlara "müdahalesini" onaylamamışlar

ve bu müdahalenin kar oranlarını olumsuz yönde etkilediğini öne sürmüşlerdir. (Bu teorinin doğrudan rakipleri olumsuz yönde etkileyebileceğini ileri sürmeleri dışında) kapitalistler pratiklerinde bu teoriye neredeyse hiç önem vermediklerinden, sınırsız "bırakınız-yapsınların" (laissez-faire) kapitalizmin bir direği olduğu iddiasının yalnızca gözlerimizdeki toz olduğuna inanıyorum.

Buna karşın, satış fiyatları *iki* şeyin bir fonksiyonudur: Yalnızca olası bir pazarın tekelleşme derecesinin değil, fakat aynı zamanda bu pazardaki efektif talebin. Ve bu kapitalistler için başka bir açmaz yaratır – dünya ölçeğinde tüketimi arttıran ödedikleri ücretler ve tasarruflarını/yatırımlarını arttıran ödemedikleri ücretler arasındaki gerilim. Tüketim arttıkça, mevcut efektif talep daha fazladır; tasarruflar/yatırımlar arttıkça sermaye birikimi daha büyüktür. Bu bir yanıyla, hedefin gerektirdiği bir zaman aralığı farklılığıdır. Diğer yönüyle, verili herhangi bir anda bir grup kapitalistin başka bir gruba karşı çıkarlarıdır. Hiç kuşkusuz bu uzun süredir devam eden bir sorundur, fakat üretim maliyetleri üzerinde etkili olma biçimi yüzünden bugün çok daha keskin hale gelmiş olan bir sorundur. Efektif talep nihai olarak ücret ve maaşlara yapılan toplam harcamanın bir fonksiyonudur, çünkü her meta zincirinin sonunda bireysel tüketicilerin olması gerekir. Buradan, toplam ücret faturası daha büyük oldukça, *potansiyel* karın daha yüksek olduğu ve toplam ücret faturası daha küçük oldukça, *hemen* elde edilen karın daha yüksek olduğunun eşzamanlı ve paradoksal olarak doğru olduğu sonucu çıkar. İlk önerme bir bütün olarak dünya-ekonomisi için, ikincisi ise tekil firmalar için doğrudur.

X'e, üretim maliyetlerine dönelim. Bu maliyetleri başlıca üç kaba bölüme ayırabiliriz: Ücret faturası, vergi faturası ve makine ve girdilerin satın alınması. Makineler ve girdilerin mali-

yeti doğal olarak üreticileri bu maliyetleri azaltacak teknolojiler aramaya yöneltir. Ama bu aynı zamanda verili kapitalist kümelerini bütün diğerlerinin karşısına çıkartır. Diğerlerinin *y*'si daha düşük oldukça, *x*'in üreticilerinin verili kümeleri daha küçük olacaktır. Bu kısmen, diğer üretici kümelerinin satış fiyatlarının artmasına yol açan devlet eylemlerine karşı harekete geçen herhangi bir verili üretici kümesinin politik faaliyetinin nedenini açıklar. Bununla birlikte, girdilerin maliyetini düşürmek daha yüksek karlara yol açmayabilir, çünkü pazar rekabeti yoluyla, kar marjını sabit ya da neredeyse sabit bırakarak yalnızca satış fiyatlarını düşürebilir.

O halde kapitalist üreticiler ücret faturasını ve vergi faturasını azaltmaya çalışmak için çok daha fazla enerji harcarlar. Bir kez daha bunu bir açmaz olarak görmemiz gerekiyor. Eğer ücret faturası sıfıra yakın olsaydı, hiç kuşkusuz dolaysız kar marjı hızla yükselirdi, ama efektif talep üzerinde orta vadeli etkisi yıkıcı olurdu. Aynı şey vergi faturası için de doğrudur. Vergiler, pazarların verili üretici kümeleri için kısmi tekelleşmesini temin etmek üzere devletlerin çabaları dahil, üreticilerin gereksinim duydukları hizmetler için ödemelerdir. Dolayısıyla bir vergi oranının çok düşük olmasının eşit derecede olumsuz sonuçları olacaktır. Diğer yandan, ücret faturasında ve vergi faturasındaki her artış kar marjını düşürür. Bu iki ateş arasında bir durumdur ve her üretici yapabildiği kadar iyi ilerlemek zorundadır. Gerçekte bu kapitalistler arasında başarı için test zeminidir; en açıkgöz ve/veya politik bakımdan en iyi bağlantıya sahip olanın kazanacağı bir oyun.

Bizim ilgimizi çeken, bu zor oyunda verili kapitalistlerin diğerlerinden daha başarılı olmak için manevra yaptıkları mekanizmalar değil, fakat bütünsel tarihsel eğilimlerin ne olduklarıdır. Geçen on ila yirmi yılda, her yerde ücret faturasını ve vergi faturasını azaltmayı amaçlayan kütlesel bir ideolojik sal-

dırı gördük. Bu saldırı o kadar başarılı göründüğü için, ücretler ve vergilerde yakın geçmişteki düşüşün kısa vadeli olduğu ve uzun vadeli, süregiden tarihsel, küresel düzeydeki yükselişin arasında küçük ölçekte bir olgu olduğu ve bunun yapısal nedenlerden ötürü böyle olduğu gerçeğini kaçırıyoruz.

Toplumsal olarak tanımlanmış yeniden-üretim maliyetlerinin üzerindeki ücretler ve maaşlar biçiminde bireysel çalışanlara aktarılan artı değer bölümü, işyerinde ve politik arenada verilen sınıf mücadelesinin sonucudur. Şematik olarak, bu böyle olur. Yerel bir işçi grubu, ya işyerinde ya da politik arenada, muhtemelen her ikisinde birden örgütlenir ve üreticilerin gerçek ücret artışını reddetmelerinin maliyetini, bunu kabul etmelerinin maliyetinden (en azından kısa vadede) daha yüksek hale getirirler. Elbette ücret faturasındaki bir artış aynı zamanda efektif talepte bir artıştır ve dolayısıyla bazı üretici kümeleri için bir artıdır, ama artan ücretleri ödeyen küme için zorunlu olarak bir artı değildir. Sözkonusu artış verili bir üretici kümesine külfetli görünmeye başladığında ve bununla yerel alanda politik olarak etkin biçimde mücadele edemediklerinde, üretimlerinin bir bölümünü ya da tamamını işçilerin tarihsel ücretlerinin daha düşük olduğu (ki bu hangi nedenle olursa olsun, oradaki işçilerin politik bakımdan daha güçsüz oldukları anlamına gelir) alanlarda yeniden konumlandırarak bir çözüm arayabilirler.

Üretimin yeniden konumlandırıldığı alandaki emek maliyetinin önemli ölçüde daha düşük olması gerekir; çünkü üretici yalnızca iş sahasının aktarılmasının maliyetlerini (bir kerelik bir masraf) değil, fakat neredeyse kesinlikle daha yüksek olan ticari işlem maliyetlerini de (süregiden bir maliyet) ödeyecektir. İşte bu nedenle özellikle çevrimsel daralma dönemlerinde meydana gelen bu tür yeniden konumlanmalar, işçilerin politik bakımdan zayıf oldukları en yakın bölgelere, nihayetinde

işçilerin en zayıf oldukları bölgelere gitme eğilimi gösterirler. Tarihsel olarak en zayıf işçi grupları, kırsal ve daha az parasallaşmış bölgelerden ilk defa kentsel üretim bölgelerine (ya da en azından daha fazla parasallaşmış üretim bölgelerine) getirilen gruplardır. Başlangıçtaki politik zayıflığın nedenleri hem kültürel, hem de ekonomiktir. Kültürel bakımdan, iş gücünün fiziksel göçünden ötürü belirli bir yön kaybı ve örgütsüzlük artı işgücünün mevcut yerel politikayla ilgili belirli ölçüdeki deneyimsizliği ya da en azından yerel politik etkinin eksikliği sözkonusu olur. Ekonomik bakımdan ise, kentsel üretim bölgesinde dünya standartlarına göre son derece düşük ücretler genellikle bu yerel bölgede, önceki kırsal çevrede mevcut olan ya da en azından politik olarak mevcut olan gelirden daha yüksek bir geliri temsil eder.

(Kültürel ve ekonomik) politik zayıflığın bu koşullarının hiçbirisi içsel olarak uzun süreli bir karaktere sahip değildir. Böyle bir durumdaki herhangi bir işçi grubunun, bu zayıflığın üstesinden otuz ila elli yılda gelebildiği ve hatta bugün muhtemelen daha az yılda gelebileceği varsayılabilir. Bu şu anlama gelmektedir ki, yeniden konumlanan üreticilerin bakış açısından, taşınmanın avantajı daha ziyade geçicidir ve eğer böyle bir avantajı koruyacaklarsa, tekrar tekrar orta vadeli yeniden konumlanmayı iyice düşünmek zorundadırlar. Gerçekte bu, beş yüzyıl boyunca kapitalist dünya-sisteminin başlıca öykülerinden birisi olmuştur. Ancak olası yeniden konumlanma alanlarının varolduğu kürenin yüzdesini gösteren eğri, bir sistemdeki eğilimleri temsil etmek için çizilen çok sayıdaki eğri gibi, bir asimptota ulaşmaktadır. Gezegenin bu tür bölgeleri tükenmektedir. Bu dünyanın kırsal alanlarının tükenmesi (deruralization) olarak adlandırılmakta ve baş döndürücü bir hızla ilerlemektedir. Ve sözkonusu bölgelerin sayısı azaldıkça, işçilerin *dünya ölçeğindeki* pazarlık gücü artmaktadır. Bu du-

rum ücret faturasında küresel bir artış eğilimine yol açmıştır. Eğer ürünlerin fiyatları sonsuz derecede büyüyebilir olsaydı, bu fazla bir kaygıya yol açmazdı. Ancak rekabet ve devletlerin tekelleşme yaratma kabiliyeti tarafından konulan sınırlar dolayısıyla, fiyatlar sonsuz derecede büyüyebilir değildir.

Emek maliyeti genellikle üretimin verimliliği olarak tanımlanan şey bakımından tartışılmaktadır. Ancak verimlilik nedir? Bir bölümüyle daha iyi teknolojidir, ancak eşit derecede işçinin görevleri iyi bir şekilde, makul çabuklukta bir hızla yerine getirme istencinin bir parçasıdır. Fakat hızın derecesi ne olmalıdır? Taylorizm hızın fizyolojik olarak mümkün olduğu kadar süratli olması gerektiğini ileri süren doktrindi. Ama bu, en yüksek hızın organizmaya zarar vermeyeceğini varsayar. Zarar verdiği ölçüde, kısa vadeli hız karşılığında organizmanın yaşama kapasitesinin uzun vadeli tükenişini satın almaktayız. İşverenin bakış açısından dar anlamıyla kısa vadeli ekonomik maliyet olarak bile, bir saatteki maksimum hız hiç de bir hafta ya da bir aydaki optimal hız olmayabilir. Buna karşın, bu noktada değerlerin çatışması resme dahil olur: Örneğin, "boş zamanın" psişik zevklerinin işçi açısından değerine karşılık işverenin ihtiyaçları. O zaman işveren bir teşvik olarak işçi için "iş tatmininin" psişik zevklerine başvurmayı umabilir, fakat bu işverenin işin bitirilmesinde belirli bir "tatmin" olacak şekilde iş durumunu yapılandırmaya istekli olmasını varsayar. Bu durumda konu, pazarlık gücüyle çözülen politik bir konuya dönüşür. Bu nedenle, verimliliği tanımlamak bizi emeğin politik gücüne bakmaya geri götürür.

Bir eğilimi sınırlayan bir asimptot sorunu benzer biçimde vergi faturasında görülebilir. Vergi faturasını arttırma tarihsel eğiliminin temel nedeni iki baskının birleşmesi olmuştur: Bir yandan, kapitalist üreticilerin devletlerden giderek daha fazla hizmet ve finansal yeniden dağıtım talepleri; diğer yandan,

"demokratikleşme" başlığı ve itkisi altına yerleştirebileceğimiz nüfusun geri kalan kısmının talepleri. Bu, diğer şeylerin yanısıra, devletten giderek daha fazla hizmet ve finansal yeniden dağıtım taleplerine dönüşür. Kısacası herkes, tek başına işçiler değil fakat kapitalistler de, devletten daha fazla harcamasını istemiştir ve eğer devletlerin daha fazla harcaması gerekiyorsa, daha fazla vergi almaları gerekir. Bu açık bir çelişkiye yol açar: Devlet harcamalarının tüketicileri olarak, vergi ödeyenler daha fazlasını talep ederler; devlet gelirini sağlayanlar olarak, vergi ödeyenler doğal olarak daha az ödemek isterler ve kendi gelirlerindeki vergi yüzdesi arttıkça bu duygu tırmanır. Devletler üzerindeki daha fazla harcama yapma, fakat eşzamanlı olarak daha az vergi alma baskıları "devletlerin mali krizleriyle" kastettiğimiz şeydir.

Bir asimptota ulaşan üçüncü bir eğri daha vardır. Bu yaşama koşullarının tükenmesinin eğrisidir. Biyosferdeki ekolojik hasara dikkat edilmesi talebi geçen on yıllarda son derece güçlü hale gelmiştir. Bunun nedeni, modern dünya-sisteminin içsel olarak ekosistemi daha fazla tahrip edici hale gelmesi değil, fakat çok daha fazla "gelişme", dolayısıyla çok daha fazla tahribat olması ve bu tahribatın ilk olarak iki asimptota ulaşmakta olmasıdır: Ciddi – bazı durumlarda onarılamaz – hasar noktası; ve ekonomik değil ama toplumsal malların mutlak tükenme noktası. Son asimptotu ayrıntılandırmalıyız. Eğer dünyadaki bütün ağaçlar kesilseydi, ahşap ürünlerin başka üretimlere girdi olarak kullanılması konusunda, bunların yerine geçen yapay nesneler icat etmek olanaklı olabilirdi. Ancak çevremizde estetik bir öğe olarak, yani toplumsal bir mal olarak değerleri yine de ortadan kalkmış olacaktı.

Bir sistem olarak kapitalizmin bu kadar akıl almaz ölçüde biyosferi tahrip etmesinin başlıca nedeni, çoğunlukla, tahripten kar sağlayan üreticilerin bu tahribatı bir üretim maliyeti

olarak kaydetmeleri değil, tam aksine maliyet azalması olarak kaydetmeleridir. Örneğin eğer bir üretici atığı bir su akıntısına boşaltırsa ve böylelikle onu kirletirse, bu üretici daha güvenli, fakat daha pahalı atık tahliye yollarının maliyetinden tasarruf eder. Üreticiler bunu beş yüz yıldır ve dünya ekonomisinin gelişmesi ilerledikçe artan miktarda yapagelmekteler. Bu, neo-klasik iktisatta, maliyetlerin dışsallaştırılması olarak adlandırılır. Genellikle halkın yararlandığı ürünlerin üretilmesi olarak savunulur, ama çoğunlukla yaratılan halkın maruz kaldığı kötülüklerdir. Maliyetlerin dışsallaştırılması sadece maliyetlerin üreticiden ya devlete ya da geniş anlamda "topluma" kaydırılması, böylelikle üreticinin kar oranının önemli ölçüde arttırılmasıdır.

Şimdi bu süreç merkezi bir politik sorun haline gelince, devletler çevreyi korumanın yollarını ele almak üzere baskı altına girerler. Esas ekonomik gerçeklik şudur ki, bu sorunla başa çıkmak için her türlü önlem, ya doğrudan üreticileri daha önce dışsallaştırılmış olan maliyetleri içselleştirmeye zorlayarak, ya dolaylı olarak devletlerin onarım işine girişebilecekleri fonları sağlamak üzere vergi faturalarını arttırarak ya da muhtemelen her ikisini birden yaparak, üreticilerin maliyetlerini arttırmak zorunda olmasıdır. Bu tür onarımlar ve daha fazla hasarın önlenmesi için fatura küçük olsaydı, bu çabayı sadece kapitalist üreticilere uygulanan bir başka küçük refah maliyeti olarak düşünebilirdik. Ama fatura küçük değildir; muazzam ölçüde büyüktür ve her geçen gün büyümektedir. Gerçekte ekolojik sorunların ancak yeni yeni üzerine gidildiğini söylemek doğru olsa da, ekolojik fatura daha şimdiden hem üreticilerin karlarındaki sıkışmayı, hem de devletlerin mali krizlerini arttırmaktadır. Eğer daha acil bir kriz, diyelim çok daha yüksek düzeyde bir harcama gerektiren ozon tabakasındaki deliğin daha fazla genişlemesi kamuoyunun dikkatini

çekseydi, dünya ölçeğindeki kar sıkışmasında ve devletlerin mali krizinde ciddi bir artış bekleyebilirdik.

Tekrarlarsak, işçilerin dünya ölçeğinde pazarlık konumunun uzun vadede gelişmesinden kaynaklanan (öncelikle dünyadaki kırsal alanların tükenmesinin bir sonucu), dünya ölçeğinde üreticilerin ücret faturasını arttıran uzun vadeli bir eğilim vardır. Hem kapitalist üreticilerin, hem de işçilerin taleplerinden kaynaklanan ve üreticilerin vergi faturasını arttıran, dünya ölçeğinde devlet harcamalarının artması eğilimi vardır. Küresel ekolojinin onarımı ve geleceğe dönük gerekli koruyucu önlemler için, dünya ölçeğinde giderek artan bir harcama yapılması talebi eğilimi vardır; öyle ki bu üreticilerin hem vergi faturasının, hem de üretici faaliyetlerinin diğer maliyetlerinin artmasını tehdit etmektedir. Bu noktada kapitalistlerin ihtiyaç duydukları şey, açıkça, işçilerin pazarlık konumunu zayıflatmaya dönük baskılar, devletin kapitalist üreticilere (doğrudan ya da dolaysız) hizmetlerinde bir azalma olmaksızın vergi faturalarında bir azalma ve maliyetlerin içselleştirilmesi üzerindeki katı sınırlamalardır. Bu elbette, son on yılda bu kadar başarılı görünen neo-liberalizmin programıdır.

Bununla birlikte, bu program iki içsel sınırlılıktan muzdariptir. İşçilerin artan pazarlık konumları uzun vadeli ve yapısaldır ve devletlerin politik faaliyetleri düzeyinde neo-liberal programa karşı ciddi bir reaksiyona yol açmak zorundadır (halihazırda yol açmaktadır). Ancak ikinci ve çok daha önemli olanı, kapitalist üreticiler devlete, işçilerin duyduğundan çok daha fazla ihtiyaç duymaktadır ve başlıca uzun vadeli sorunları devlet yapılarının çok güçlü olması değil, fakat beş yüzyılda ilk kez zayıflama sürecine girmeleri olacaktır. Güçlü devletler olmadan, nispi tekeller olamaz ve kapitalistler rekabetçi bir pazarın negatif yönlerine katlanmak zorunda kalacaklardır. Güçlü devletler olmaksızın, üreticilere yapılan dev-

let-aracılı finansal transferler ve devlet-onaylı maliyetlerin dışsallaştırılması olamaz.

Ancak neden devletler daha güçsüz hale gelmektedir? Analistler bundan söz ettiklerinde, genellikle bunun nedeninin ulusaşırı şirketlerin şimdi devletleri altedebilecek kadar gerçek anlamda küresel hale gelmeleri olduğunu ileri sürmektedir. Firmaların ulusaşırı nitelikleri hiç de yeni bir şey değildir; buna karşın yalnızca bunun hakkında daha fazla konuşulmaktadır. Ayrıca, bu argüman ulusaşırı şirketlerin zayıf devletler istediklerini varsaymaktadır ki, bu da tamamen yanlıştır. Ulusaşırı şirketler güçlü devlet yapıları ve özellikle merkez bölgelerde güçlü devlet yapıları olmadan yaşayamazlar. Güçlü devletler onların garantileri, yaşam kaynakları ve büyük karların yaratılmasında kritik önemdeki unsurlardır. Devletlerin giderek daha fazla güçsüzleşmesinin nedeni liberalizm ideolojisinin egemenliğinin doruk noktasına çıkması ve ulusaşırı şirketlerin gücü değil, fakat liberalizm ideolojisinin giderek artan çöküşü ve daha önce öne sürdüğümüz nedenler dolayısıyla, şirketlerin zayıflamaya yatkın hale gelmesidir. Liberalizm ideolojisi 19. yüzyılın ortasından bu yana küresel jeokültürdü. Devlet yapılarına meşruluk sağlama kapasitesinde ciddi bir kayba uğraması ancak son yirmi yıldır gerçekleşmektedir ve bir yüzyıl boyunca işçi baskısını kontrol altında tutan gerçekte bu kapasiteydi. Küresel liberalizmin vaat ettiği şey reform, iyileşme ve kapitalist dünya-sisteminin toplumsal ve ekonomik kutuplaşmasının giderek daralmasıydı. Son yirmi yılda yalnızca kutuplaşınada bir daralma olmadığının değil, fakat son 125 yılın, gerçekte son beş yüz yılın öyküsünün küresel düzeyde sürekli ve artan bir kutuplaşma olduğunun yaygın biçimde farkına varılmasıyla büyüsünü kaybetti. Ve bu kutuplaşma bugün hızla sürmektedir.[1]

1 Liberalizmin tarihsel rolü ve mevcut durum *After Liberalizm*'de ayrıntılı bir biçimde açık-

Küresel kar sıkışmasının sonuçları belki güçlü devletlerin müdahalesiyle hafifletilebilir ve etkileri ertelenebilirdi. Ama bu sağlamlaştırma bile kapitalist üreticiler açısından mevcut değildir, çünkü devletlerin gücü (ve dolayısıyla iradesi) ellerinden kayıp gitmektedir. Bütün çevremizde devlet karşıtlığının seslerini duyuyoruz. Neo-liberal devlet karşıtlığı seslerinin bir yönüyle iki yüzlü, bir yönüyle de kendi kendini boşa çıkarıcı olduğunu ileri sürmekteyim. Muhafazakar devlet karşıtlığı dünya iş gücünün pazarlık gücünü zayıflatmayı amaçlamaktadır. Fakat en dikkat çekici devlet karşıtlığı sesleri dünya iş gücünün bizzat kendisinden gelmektedir ve bunlar (ister ılımlılaştırılmış Batılı "sosyal ekonomi" modelinde ya da şimdi itibarını yitirmiş Sovyet modelinde, isterse Üçüncü Dünya "kalkınmacı" modelinde olsun) liberal devletlerin reformist programlarına duyulan hayal kırıklığının ürünüdür.

Ulusaşırı şirketlerin büyüyen zayıflığı dünyanın artan demokratikleşmesinden ve buna bağlı olan devletlerin meşruiyetlerini yitirmesinden kaynaklanmaktadır. Dünya işgücü, elbette devletin yeniden bölüştürmesiyle ilgili kazanılmış avantajları korumak için hâlâ mücadele edecektir. Ama artık devleti meşrulaştırmamakta ve artık reformların gerçekten dünya ölçeğindeki kutuplaşmaya son vereceğini beklememektedirler. İşte bu nedenle bir kargaşa dönemine veya mevcut dünya-sistemi için bir geçiş çağına girmiş bulunuyoruz.

Neo-liberalizme ek olarak, kar sıkışmasına yanıt verebilecek ikinci bir program vardır: Mafya ilkesinin genişletilmesi. Mafyalar hiç de 20. yüzyılın bir icadı değillerdir. Her zaman modern dünya-sisteminin içsel bir unsuru oldular. Mafyalardan ya yasal sınırlamalardan ve vergilerden kaçarak ya da koruma masraflarını zorla gaspederek esaslı karlar elde etmeye

lanmıştır. *After Liberalism* (New York: New Press, 1995; Liberalizmden Sonra, Metis Yayınları, 1998)

çalışanları ve bu sermaye birikimi tarzının sürmesini sağlamak için özel güç, aşırı rüşvetçilik ve formel devlet süreçlerinin yozlaşmasını kullanmaya hazır olan herkesi kastediyorum. Mafyalar ile 19. yüzyılda "hırsız baronlar" olarak adlandırılanlar arasındaki ayrım oldukça bulanıktır. Şunu söyleyebiliriz ki mafyalar en önemli büyük ölçekli birikimciler arasındadır ve en büyük birikimciler, ister mafyöz nitelikte, isterse teknik olarak yasal olsunlar, muhakkak ikinci kuşakta, her zaman zenginliklerini aktif olarak meşrulaştırmayı amaçlarlar.

Nasıl mafyalar devlet mekanizmalarının gücünün altını oymak için varsa, elbette güçlü devletler de mafyalar üzerinde baskı kurarlar. Zaman içinde genellikle belirli bir dengeye ulaşılır. Bu yolla, mafyalar sermaye birikimi sürecinin bütününe marjinal kalmışlardır ve başarılı mafya üyelerinin (ya da haleflerinin) meşru zenginlik ve iktidar konumlarına kişisel olarak asimile olmaları süreciyle kendilerini tasfiye etmektedirler – kendini tasfiye etme, fakat tabi ki dünya-ekonomisinin başka bir köşesinde her zaman kendini yenileyerek.

Bugün durum değişti; bu nedenle dünya basını mafya tartışmalarına bu kadar yer veriyor. Daha da zayıflayan ve popüler meşruluklarını kaybeden zayıf devletlerin (ve hatta güçlü devletlerin) bürokrasileri ve politikacıları, birçok durumda kendi çıkarlarını devlet-dışı mafyaların çıkarlarıyla birleştirmeye meylettiler. Bazı durumlarda, iki gurubu ayırdetmek yararlı veya anlamlı olmayabilir. Rollerdeki bu bulanıklaşma her yerdeki kar sıkışmasına nasıl karşı konulacağı sorununu anlık olarak çözebilir, ama devletleri daha da fazla gayri-meşrulaştırmaktadır.

Şimdiye kadar yalnızca güçlü olanın sorunlarını analiz ettim. Sıradan insanların durumu nedir? Daha baştan "sıradan insanların" çok heterojen bir kategorizasyon olduğunun belirtilmesi gerekir. Bunlar her kıtadan ve kültürden insanlardır ve

gerçek gelir düzeyinin çeşitli tabakalarını temsil ederler. Hiçbir anlamda bir grup değillerdir. Birbirleriyle paylaştıkları bir özellik, belki de tek olanı, hiçbirisinin bireysel olarak güçlü olmamasıdır. Yani kamuoyunun bilmediği bazı etkileri, başkalarının kendilerine borçlu oldukları şeylerin bazı kombinasyonlarını ve şimdi ya da yakın gelecekte başkalarına gerçek tehditler oluşturma kapasitelerini kullanarak, bu başkalarının gerçek kararları onların lehine eğip bükmelerini sağlayacak şekilde, güçlü olanlarla küçük ya da büyük konulardaki ihtilaflarında baskın çıkacak durumda değillerdir. Güçlü olanların kasları vardır. Onları güçlü kılan budur.

Sıradan insanların normal olarak bel bağladığı şey ya devlet mekanizması yoluyla kolektif etki, ya bağımlılar olarak himayelerine girmek üzere güçlü olanlara bireysel olarak erişme ya da kolektif devlet-dışı kendini savunma yapıları oluşturmaktır. Sıradan insanlar, devlete sırtını dönerek - ki bu kendi çıkarlarına hizmet edebilecek etkin devlet eylemi ihtimali hakkındaki hayal kırıklığının sonucudur -bu defa devletlerin kendi taleplerine yanıt verme becerisini zayıflattılar. Bu halihazırda içine girdiğimiz, kısır, daha alt düzeye doğru hareket eden bir dairedir. Bu kaçınılmaz olarak şu anlama gelir ki, devlet kararlarını değiştirmeye bel bağlamak yerine, sıradan insanların bireysel himayeciliğe (clientelism) ve devlet-dışı kendini savunmaya ya da ikisinin bir birleşimine daha fazla ağırlık vermesi gerekecektir. Bunun modern dünyanın asırlık eğiliminin tersine dönmesi olduğuna işaret etmeme izin verin: Modern dünyanın asırlık eğilimi neredeyse beş yüz yıldır, sıradan insanların kendi çıkarlarını koruyabilecekleri yollar olarak himayeciliğin ve devlet-dışı kendini korumanın rolünün azaltılmasının öyküsü olmuştur. Gerçekte modern dünyanın ideologları tam olarak bu azalışla övündüler ve tekil devletlerin performansını sıkça, kendi sınırları içinde himayeciliği ve

devlet-dışı savunma mekanizmalarını ne ölçüde azaltabildikleriyle ölçtüler. Eğilim tersine döndüğünden, bu övünmeler bugün boş sözler gibi çınlıyor.

Sıradan insanlar için, devletin meşruluğunun azalmasının en büyük ve en dolaysız biricik sonucu korkudur – kendi geçimleri için korku, kişisel güvenlikleri için korku, kendi gelecekleri ve çocuklarının gelecekleri için korku. Korku, bildiğimiz gibi, genellikle en bilge öğüt verici değildir. Bu korkunun ifadelerini, medyanın düzenli olarak bizi bilgilendirdiği iki açık gerçeklikte görebiliriz: Suç ve "etnik ihtilaf". Gelin her birine bakalım.

Söyleyebileceğim kadarıyla hemen her yerde, suç oranındaki artıştan olduğu kadar, suçun artan vahşiliğinden de şikayet etmek sıradan bir olguya dönüşmüştür. Bu bir yönüyle en yüksek ihtimalle doğru bir ampirik gözlem, fakat hiç kuşkusuz yaygın bir algılamadır. Tomas'ın uzun zaman önce bize söylediği gibi, "Eğer insanlar bir durumu gerçek olarak algılıyorlarsa, bu durum sonuçları yoluyla gerçektir." Çünkü insanlar suç oranında bir artış algılar algılamaz, bunun sonucu doğrultusunda hareket ederler; bu da genellikle üç şey anlamına gelir. Suçun istilasına uğradığını düşündükleri alanlardan kaçınırlar; bu, kullanma yoğunluğunu azaltarak, bu alanları gerçekte suç niteliğindeki eylemlere daha açık hale getirir. Baskıcı ve cezai yapıları arttırması için devletlere baskı yaparlar; bu, gerek meşruluk, gerekse mali kaynaklar bakımından nihayetinde sisteme aşırı bir yük getirir ve uzun vadede muhtemelen suç oranının azalmaktansa artmasında bir faktördür. Ve insanlar kendi polis korumalarını sağlamaya başlarlar. Silahlar satın alırlar; cemaat devriyeleri örgütlerler; parmaklıklar yaparlar. Ve bu hareketler, dolaysız saldırı riskini bir ölçüde azaltsa da, herkesin yaşam kalitesini dönüştürür ve ahlaki topluluk duygusunu azaltır.

Şimdi bunların hepsi hem zengin ülkelerde, hem de yoksul ülkelerde olagelmektedir. Belki az sayıda istisna vardır, ancak bu durum geçen üç on yılın merkezi öykülerinden birisidir. Bir kez daha, bunun bir eğilimi nasıl değiştirdiğine bakalım. Bizatihi polis kuvvetleri kavramının yaratılması ancak 19. yüzyılın başına kadar uzanır. Bütün düşünce, kişilerin bireysel olarak kendisini korumasına ve cemaatlerin huzuru sağlamak için örgütler kurmasına yol açan bir korku ortamına son vermekti. Kavram dünya-sisteminin her yanına yayıldı ve İkinci Dünya Savaşının sonunu izleyen yirmi beş yılda muhtemelen doruk noktasındaydı. Şimdi eğilim belirgin biçimde diğer yöndedir.

Suçun, büyük ve küçük suçun yaygınlaşması, suç faaliyetinin kendisinden daha çok suç faaliyetine dönük popüler tepki dolayısıyla, devletlerin gücünü zaafa uğratmaktadır. Bu tepki kendisini, devletlerin suçla başa çıkmaktaki açık acizliğine duyulan büyük popüler sabırsızlıkta ifade etmektedir. Ayrıca insanlar devlet-dışı kendini koruma mekanizmalarına para verdikçe, devletin garanti ettiği bireysel güvenliği sağlayacağı varsayılan vergileri ödemek için daha az neden görmektedirler. Başka bir kısır döngü.

Ancak başka bir sorun vardır. Suç oranı arttıkça ve kendini koruma arttıkça, polis güçleri daha büyük ve daha az frenlenmiş bir güçle tepki göstermektedir. Gerçekte, fakat kamuoyu gözünde daha da fazla böyle olmak üzere, meşru olmayan suç faaliyeti ile meşru olmayan polis faaliyeti arasındaki çizgi daralmaktadır. Daha fazla kişi baskı görüp cezalandırıldıkça, polis eylemi giderek daha fazla sayıda aileyi etkilemeye başlamaktadır. Kriminalize edilenler küçük bir azınlıkken, şimdi oldukça büyük bir azınlık haline gelmektedir. Ve daha önce polis eylemini meşrulaştıran gruplar, tam olarak düşman değilse de, daha kuşkucu olmaya başlamışlardır. Çoğu kişinin

yardımsever koruyucu polis görevlisi olarak gördüğü, bir ölçüde tehlikeli ve genellikle keyfi polis görevlisi olarak görülmeye başlanmıştır.

İyi bir örnek, ABD'deki Federal Araştırma Dairesi'dir* Bir zamanlar gangsterlerin kahraman takipçisi olarak idolleştirilen ve daha sonra Amerikalıların çoğu tarafından varsayımsal komünist tehdidine karşı asli savunucular olarak görülen FBI, son yıllarda yasa tanımazlığı ve beceriksizliği ile karalanan bir yapıya dönüştü ve bu karalama politik sol yerine çok daha büyük bir ihtimalle politik sağdan gelecekti. Gerçekte FBI'ın yeni bir şekilde hareket etmesi sözkonusu değildi. Sözkonusu olan çok farklı bir biçimde algılanmasıydı.

Eğer bununla çok sayıda insanın dünyanın her yerinde yasadışı uyuşturucuları tükettiği – ve tabi birisinin bu uyuşturucuları ürettiği ve pazarladığı kastediliyorsa, aynı zamanda bu kadar geniş ölçüde tartışılan uyuşturucu kullanımı sorunu gerçektir. Sorun suçun (ya da açıklamanın) tüketicilerde mi, yoksa satıcılarda mı olduğu sorunu değildir. Uyuşturucu tüketimi açıkça, değerlerin alt üst oluşunun ve toplumsal krizin ya da başkaldırının veya mevcut tarihsel sistemin gayri-meşrulaşmasının ek bir işaretidir. Ve sektör sonuç olarak bugünkü en karlı sektörlerden birisidir ve zorunlu olarak mafyalar tarafından yönetilmek durumundadır; ve bu mafyalar da zorunlu olarak kitlesel bir düzeyde devlet görevlilerinin yozlaştırılmasına girişmek mecburiyetindedir. Gerçek şudur ki, otuz yıldır her yerde hükümetlerin görünürdeki ilgisinden sonra, karların düzeyi ve kullanma düzeyi muhtemelen hiçbir zaman olmadığı kadar yüksektir.

Ama suç, hatta uyuşturucu suçu bile, modern dünyanın merkezi bir gerçekliği olarak yeniden keşfedilen etnik çatışmanın yanında önemsiz kalmaktadır. Yeniden keşfedilen diyo-

* FBI. (-ç.n.)

rum çünkü yaklaşık on yıl öncesine kadar genel söylem etnik çatışmanın arkaik bir olay, modernite-öncesi zamanlardan bir kalıntı, dolayısıyla ölmekte olan bir olgu olduğu yönündeydi. Bugün etnik çatışmanın, bir kalıntı olmak şöyle dursun, modern-dünya sisteminin yarattığı bir olgu olduğu ve (her ne olursa olsun) bu olgunun gelecek on yıllarda büyük ihtimalle radikal biçimde artacağı oldukça açıktır.

Kendilerini belirli tikelci (particularistic)* terimlerle (din, dil, varsayılan ortak soy ya da benzeri herhangi bir şey) tanımlayan ve başkaları tarafından da böyle tanımlanan iki ya da daha fazla grup arasında – (yalnızca medyada çok geniş yer verilenlerden bazılarını sayarsak) hayret uyandırıcı bir biçimde ve yakında Lübnan'da, Bosna'da, Afganistan'da, Somali'de, Ruanda'da ve elbette Ulster'de meydana geldiği gibi – kanlı bir savaş olduğunda, genellikle yapılan analiz bunların ezeli ihtilaflar olduğudur. Fakat elbette bu kesinlikle hiçbir şey açıklamamaktadır. İlk olarak, eski ihtilaflar genellikle çağdaş imgelemin icatlarıdır. Ve böyle olmadıkları zaman bile, o takdirde açıklanması gereken halihazırdaki husumetlerden çok, bu tür husumetlerin kendilerini göstermedikleri çok uzun dönemlerdir. Çok da uzak olmayan bir geçmişte, gerek Somali, gerekse eski Federal Yugoslav Cumhuriyeti etnik gruplar arasında sorun olmayan modeller olarak kabul ediliyordu. Ve elbette şu anda, bu tür bir etnik sorunun işaretinin olmadığı karışık nüfuslu başka bölgeler vardır.

"Etnik" kimliğin kendi başına ya da ezeli bir şey olmadığının farkına vararak başlamamız gerekiyor. Etnik kimlik bir devlet yapısı, modern bir devlet yapısı çerçevesinde ileri sü-

Tikel (particular) ve tikelci (particularist), evrensel (universal) ve evrenselci (universalist) terimlerinin karşıtıdır. Bir nesneyi başka hiçbir şeye benzemeyen, bütünüyle kendine özgü kılan bir özellik tikel bir özelliktir. Buna karşın, örneğin bütün cisimlerin tanımlayıcı bir özelliği olarak düşündüğümüz "kütle" evrensel bir niteliktir. (-ç.n.*)

rülmüş bir kimliktir. Gerek onu talep eden grubun gözünde, gerekse böyle bir kimliğin varolduğunun başkaları tarafından tanınması yoluyla sürekli olarak yeniden biçimlenen bir kimliktir. Bizzat isimlerin kendilerinin tarihsel yaşamları vardır. Bu isimler bölünürler, birleşirler ve oldukça sık olarak kaybolurlar. Etnisitelerin tarihi, tek tek devletlerin evrim geçiren gücüyle ve sınıf yapılarıyla, öte yandan bir bütün olarak modern dünya-sisteminin içindeki ayırıcı çizgilerle sıkı sıkıya bağlıdır. Geçmiş ihtilafları günümüzdeki ihtilafların bir açıklaması olarak yeniden kurmaya çalışmak büyük ölçüde yersizdir. Bu tür yeniden kurmalar, akademik ya da politik bir analiz formu olmaktan ziyade, daha sık olarak etnik hareketlilik* ve mit oluşturma sürecindeki unsurlardır.

Etnik kimlikler, keskin mücadeleci biçimleri içinde, her şeyden önce bir politik eylem tarzıdır ve tam da mevcut devlet yapısı minimum düzeyde adil bir muamele garanti edemediğinden meşruluğunu yitirdiğinde ve diğer çizgiler – varsayımsal olarak daha kabul edilebilir ideolojik politik ayırıcı çizgiler – geçersiz görünmeye başladığında, keskin ve mücadeleci hale gelirler. Etnik sorundaki yükseliş devletin meşruluğunu yitirmesinin başlıca göstergesidir. Etnik bakımdan giderek daha saf sınırlara sahip yeni bir devlet yapısı için oldukça sık çağrı yapılması önemli değildir. Çünkü yeni kurulmuş etnik açıdan saf devletlerin yetkilileri bile devlet liderleri olarak meşruluğu yönetirken çok güçlük çekmektedirler.

Son iki on yılda görmekte olduğumuz etnik mücadele türü, dünya-sisteminin erken 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortasına kadar bildiği milliyetçilik dalgasıyla hiçbir şekilde karşılaştırılamaz. Bu milliyetçilikler çoğunlukla devlet-merkezli, toprağa bağlıydılar ve ancak kendilerini emperyalist hükümdarlardan

* Mobilization. (*-ç.n.*)

ayırdetmeye gerek duydukları sürece "etnik" bir renge sahiptiler. Fakat her şeyden önemlisi, seküler, iyimser ve yönelim olarak bilinçli biçimde modernisttiler. Bu milliyetçilikler Fransız ve Rus Devrimlerinin geleneklerine hitap ettiler. Halihazırdaki etnik olarak saf hale getirme yanlıları tam da bu geleneğin reddedilmesi temelinde hareket ediyorlar. İyimser değil, fakat umutsuzdurlar. İleriye doğru şanlı yarınlara değil, fakat geriye doğru hiçbir zaman yeniden elde edilemeyecek şanlı geçmişlere bakmaktadırlar. Çatışmaların yalnızca bu kadar kanlı olmasının değil, aynı zamanda sona ermesinin neredeyse olanaksız olmasının nedeni budur.

Bazen ileri sürüldüğü gibi bu durumun, geri kalmış halklara, ilkel halklara özgü bir olgu olduğu ima edilerek, yoksul uluslara özgü bir olgu olduğu da söylenemez. Şurası oldukça açıktır ki, bu tür çılgınca mücadelenin daha zengin uluslarda, kendilerinin daha uygar olduklarını iddia eden uluslarda da ortaya çıktığına tanık oluyoruz. Bunu uzlaştırıcı yapıların ve yasamanın çöküşünde, göçmenler denilen ve peşlerinden suç ve dejenerasyonu getiren barbarların varsayılan işgali etrafında odaklanan açık bir ırkçılığın doğuşunda görüyoruz. Bu hastalığı daha önce biliyorduk, fakat oldukça geç olmakla birlikte dünya-sistemi ciddi hastalığa tepki gösterdi ve faşizmler üzerinde ameliyat gerçekleştirdi. Ancak bu ameliyat, dünya-sisteminde hegemonya için Almanya ve ABD arasındaki mücadelenin bir parçası olarak ve SSCB'nin gerekli yardımıyla birlikte gerçekleştirildi. Eğer Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Okyanusya boyunca yayılmış olan yeni ırkçı saflık doktrinleri politik yaşamın marjinal bölgesinden çıkıp ana akıma dönüşürse, şimdi böyle bir ameliyatı yapacak kim var?

Resme konulması gereken başka bir unsur daha var. Dünya 21. yüzyıla doğru ilerledikçe, kuşkusuz bir Kondratieff genişlemesi, dünya-ekonomisinde yenilenmiş bir üretim ve istih-

dam genişlemesi, dolayısıyla yatırım ve sermaye birikimi için yenilenmiş olanaklar olacaktır. Bunun, ABD, Avrupa Birliği ve Japonya arasında, kimin genişlemeden en çok yararlanacağı ve kimin sermaye birikiminin asıl yeri olarak işlev göreceğine karar vermek üzere, yoğun bir rekabeti ateşlemesi gerekir. Bu tür bir rekabet hiç de yeni bir şey olmayacaktır ve mücadele büyük ölçüde, daha önceki bu tür mücadelelerin takip ettiği yolları takip edecektir. Buna karşın önemli bir fark olacaktır. Yalnızca dünyadaki kutuplaşma daha önce hiçbir zaman ulaşmadığı bir düzeyde değildir, fakat bir sonraki Kondratieff A-evresinin uçurumu daha da genişletmesi beklenmelidir. Halihazırda varolan hayal kırıklığı ve hoşnutsuzluğu ve reformist itkileri kanalize etmiş olan eski sistem-karşıtı hareketlerin yokluğu verili olduğunda, bu dönem, ileri sürdüğüm gibi, özellikle patlamaya yatkın olacaktır.

Bu patlama, hiçbiri tamamen yeni olmayan, ancak her biri sistemin süregiden yaşamında bir önem eşiğini geçmiş olacak en az üç form kazanacak ve yapısal krize içsel olan merkezkaç kuvvetleri, çatallaşma dönemini harekete geçirecektir. Bir unsur, en az iki yüzyıldır dünya istikrarının başlıca dayanağı olan kaçınılmaz ilerleme ideolojisinin gayri-meşrulaşmasıdır. (Yalnızca eski Üçüncü Dünyayı değil, fakat eski sosyalist devletler bloğunu da kapsayan) özellikle merkez dışı bölgelerde, kapitalist dünya-ekonomisinin temel öncülünü, toplumsal örgütlenmenin yönetici bir ilkesi olarak sonsuz sermaye birikimini tamamen reddettiklerini duyuran çok güçlü hareketler göreceğiz – halihazırda çok güçlü hareketler görmekteyiz.

Bu bir anlamda, kapitalizmin komünizme giden yolda zorunlu bir tarihsel aşama olduğu, o halde tarihsel bakımdan ilerici olduğu ve ne olursa olsun, teknolojik ilerlemelerinin başlıca erdemini temsil ettiği argümanını içeren, kapitalizmin uzun süreli Marksist reddiyesinden çok daha güçlüdür. Şimdi

duymakta olduğumuz argümanlar, ne olursa olsun mevcut sisteme her türlü ilericiliği atfetmeyi, dolayısıyla onunla entellektüel olarak her bakımdan uzlaşmayı reddediyorlar. O kadar önemsiz bularak "fondamantalist" olarak adlandırdığımız çok sayıda hareket, sıkça argümanı dinsel bir dille ifade ederek, bu tutumu yansıtıyorlar.

Bu olgu hakkında belirtilmesi gereken birkaç şey var. Sözünü ettiğimiz olgu kesinlikle İslam dünyasıyla sınırlı değildir. Bu türün Yahudi, Hıristiyan, Hindu, Budist ve diğer çeşitleri vardır. Paylaştıkları şey, Batı modernliğinin ve kapitalist etosun bu teorik reddiyesidir. Geniş popüler desteklerinin kaynağı, mevcut dünya-sistemine içkin olan kutuplaşmanın üstesinden gelmekte gösterdikleri yeteneksizlik yüzünden, klasik sistem karşıtı hareketler ve kurdukları devlet yapıları karşısında uğradıkları hayal kırıklığında yatıyor. Ortak vurguları bizzat seküler bir devlet kavramına olan karşıtlıklarıdır; o halde şiddetli bir devlet karşıtlığı yaymaktadırlar. Bu tür hareketlerin, dünya-sisteminin yapılarına güçlüklerinin üstesinden gelmek için yardım etmek gibi bir kaygısı yoktur. Parçalanma (disintegration) için bir kuvvet oluşturmaktadırlar. Elbette tikel hareketler sürekli olarak kafaya alınmaktadır* ve bu hareketler kendi başlarına muhtemelen fazla bir temel değişiklik gerçekleştiremeyecektir. Fakat kendi marifetlerinin ötesindeki faktörler bağlamında – küresel kar sıkışması ve reformist liberalizmden duyulan küresel hayal kırıklığı – yapıda önemli ölçüde hasara yol açmaktadırlar.

Daha da büyük bir parçalayıcı kuvvet dünya silahlanmasının demokratikleşmesidir. Bütün silahlanma tarihi birkaç bin yıl boyunca, zayıf olan bir önceki silahlanma kuşağına erişebilecek duruma gelir gelmez, güçlü olanın pahalı yeniliklerle

* Co-opt. (*-ç.n.*)

ileri konumunu koruması şeklinde gelişmiştir. Bunun gerçekten değişmemiş olmasına karşın, zarar verme yeteneğinin eşikleri değişmiştir. Az sayıda antika atom silahı inanılmaz hasarlar verebilir; bakteriyolojik savaş teknik bakımdan çok zor değildir. Bana göre, nükleer silahların yayılması durdurulamaz. ABD, bir ölçüde başarı sağlayarak, bunu yavaşlatmak için çok uğraştı. Ama bugün resmi olarak altı ülkenin yanısıra, nükleer silahlara sahip olan ya da hızla üretebilecek muhtemelen bir düzine ülke vardır ve gelecek on yılda yirmi tane daha olacağına bahse girerim. Ayrıca, bazı nükleer silahlar halen (ya da yakında) devlet-olmayan grupların elinde olabilir. Aynı şey büyük olasılıkla bakteriyolojik ve kimyasal silahlar için de doğrudur. Hiç kuşkusuz güçlü ülkeler zayıf olanlardan hâlâ daha güçlüdür, fakat zayıf ya da orta büyüklükte olanlar şimdi genellikle güçlü olana gerçek bir zarar verebilecek kadar güçlüdürler.

Bundan çıkarabileceğimiz sonuç gerçekten çok basittir. Merkez bölgelerde yer almayan orta derecede güçlü ulusların tek tek, hatta toplu olarak güçlü devletlere askeri bakımdan meydan okumaları mümkün olacaktır. Saddam Hüseyin yolu göstermiştir. Ve ilk raundu kaybetmesine karşın, ABD'nin başarıya ulaşması için çok yoğun bir politik hareketlenmeye girişmesi gerekmiştir. Bu ABD'nin tekrar edemeyebileceği bir şeydir ve eğer bu tür birçok tehdit az ya da çok eşzamanlı olarak gerçekleşirse, ABD'nin başa çıkması olanaksız olabilir. Önümüzdeki yirmi beş yıldan elli yıla kadar böyle birçok meydan okuma göreceğimizi düşünüyorum.

Son olarak, en büyük tehdit hiç kuşkusuz en az şiddetli ve en az kontrol edilebilir eylemde, yoksul ülkelerden zengin ülkelere bireysel göç eyleminde ortaya çıkacaktır. Bireysel göç beş yüzyıldan bu yana süregelmektedir ve ulaşımın gelişmesiyle son elli yılda çok daha hızlı bir tempoda süregelmekte-

dir. Yapısal gerçeklik şudur ki, dünya yalnızca ekonomik ve toplumsal olarak değil, demografik olarak da kutuplaşmıştır. Merkez bölgelerin mutlaka belirli bir göçe ihtiyacı vardır, fakat özellikle Kondratieff daralma dönemlerinde gelmek isteyen kadar bir kitleyi kabul etmek istememektedirler. Dolayısıyla, zaman geçtikçe daha çetin engeller koymaktadırlar. Ancak engeller büyük ölçüde etkisizdir. Akımın küçük bir yüzdesini azaltmakta, fakat çok büyük bir kısmını önleyememektedirler.

Bu nedenle, Beyaz pan-Avrupalı dünya, fiili olarak, daha az Beyaz hale gelmektedir. Elbette bütün göçmenler beyaz-olmayanlar değillerdir, ancak hepsi toplumsal olarak böyle tanımlanmaktadır. Pan-Avrupalı ülkeler bloğu muhtemelen mevcut göçmen akımını ve daha sonra bunların pan-Avrupalı dünyadaki hızlı nüfus artışını durduramamakla birlikte, politik yapıyı göçmenlerin "yurttaşlara" nazaran hiç (ya da çok az) politik ve toplumsal hakka sahip olacakları şekilde düzenleyebilirler ve kuşkusuz göçmenlerin en kötü işlerde çalışmalarını sağlayacak şekilde politik yapıyı düzenleme gücüne sahiptirler. Gerçekte, bu amaca dönük yasalar birbiri ardına devletlerden geçmektedir.

Eğer göçmenler olarak tanımlanan gruplar (sıkça mevcut göçmenlerin ikinci, üçüncü hatta dördüncü kuşaklarını kapsayacak biçimde tanımlanmaktadır) göreli olarak küçükse, bu tür bir manipülasyon iç politik istikrarı etkilemeyebilir. Fakat böylelikle tanımlanan grup önemli bir yüzdeye ulaştığında, iç çatışma için bir formülümüz var demektir. Ayrıca genellikle fiziksel olarak tanınabilecek ve çok büyük bir ihtimalle güçlü bir etnik kimlik duygusu edinecek olan göçmenler (ya da toplumsal olarak böyle tanımlananlar), etnik saflaştırma peşinde olan ırkçı, sağcı yerlicilerle (nativists) karşı karşıya geleceklerdir. Aynı zamanda komşuluk ve yaşam alanlarında ayrımcı-

lık olması ihtimali yüksek olduğundan, her iki tarafı da örgütlemek zor olmayacaktır. Ve neredeyse bütün ayrı devletlerin kendi barut fıçıları olacağından, husumetlerin herhangi bir şekilde parlaması, denetimden çıkmış bir orman yangını gibi kolaylıkla sınırları aşacak şekilde yayılabilecektir.

Bu noktada, artık zengin ülkelerden uzak bölgelerdeki fondamantalistlerden ya da savaşa girişmeye hazır "haydut devletlerden" değil, fakat kapitalist dünya-ekonomisinin kalbindeki derin karışıklıktan söz ediyoruz. Kapitalist girişimcilerin yalnızca kar sıkışmasından değil, fakat kendi kişisel güvenliklerinden de kaygı duyması gerekecektir. (Rusya'da bugün bir bankacı olmanın yüksek risk faktörünü bir kenara bırakalım) halen örneğin Kolombiya'da duyulan kişisel güvensizlik, diyelim Kanada veya Danimarka'ya yayılabilir.

Çizmekte olduğum resim güzel bir resim değildir. Bu bir büyük kargaşa, kişisel belirsizlikler ve güvencesizlik senaryosudur. Yalnızca kolay bir çözümü olmamakla kalmayan, fakat belki fazla bir yatıştırma ihtimali de olmayan, bir temel yapısal sorunlar resmidir. Bazıları bunun kötümser olduğunu söyleyeceklerdir. Gerçekçi olduğunu, fakat zorunlu olarak kötümser olmadığını ileri sürüyorum. Elbette, eğer olası dünyaların en iyisinde yaşamakta olduğumuzdan eminseniz, bu dünyanın bir sona doğru yaklaştığını duymaktan mutlu olmazsınız. Fakat eğer böyle olduğu konusunda belirli düzeyde bile bir kuşkunuz varsa, geleceği biraz daha soğukkanlılıkla karşılarsınız.

Mevcut ve gelecekteki düzensizlik, kargaşa ve parçalanma dönemi hakkında üç şeyin anlaşılması gerekmektedir. Bu dönemi yaşamak korkunç olmasına karşın, sonsuza dek sürmeyecektir. Kaotik gerçekliklerin kendiliklerinden yeni düzenli sistemler ürettiklerini biliyoruz. Eğer böyle bir sürecin tamamlanmasının elli yıl kadar sürebileceğini eklersem, bu pek

de bir teselli sayılmaz. Akılda tutulması gereken ikinci olgu, karmaşıklık biliminin* bize, bir çatallaşmadan kaynaklanan bu tür kaotik durumlarda sonucun yapısal olarak öngörülemez olduğunu öğretmesidir. Bunun nasıl sonuçlanacağını bilmiyoruz – bilemeyiz. Bildiğimiz mevcut sistemin yaşamını sürdüremeyeceğidir. Bunu izleyen bir sistem ya da sistemler olacaktır. Daha iyi olabilir; daha kötü olabilir; ahlaki niteliği bakımından çok da farklı olmayabilir.

Öykünün pembe tarafını sağlayan, bu tür kaotik durumlar hakkındaki üçüncü şeydir. Bütün süregiden işleyen sistemlerde olduğu gibi, süregiden tarihsel sistemlerde de büyük dalgalanmaların bile görece küçük etkileri vardır. Bir sistemden kastettiğimiz budur. Bir sistemin dengeyi yeniden kurmaya çalışan mekanizmaları vardır ve bir noktaya kadar başarılı olurlar. İşte bu nedenle uzun vadede, Fransız ve Rus Devrimleri "başarısızlıklar" olarak algılanabilirler. Bu devrimler hiç kuşkusuz, yandaşlarının umut ettikleri ve beklediklerinden muhtemelen daha az toplumsal dönüşüm gerçekleştirmişlerdir. Fakat sistemler denge durumundan uzaklaştıklarında, çatallaştıklarında, küçük dalgalanmaların büyük etkileri olabilir. Sonucun bu kadar öngörülemez oluşunun başlıca nedenlerinden birisi budur. Kritik etkileri olacak küçük girdilerin çokluğunu hayal etmeye bile başlayamayız.

Bu kavramsal çerçeveyi Yunan felsefesinin eski diline tercüme ediyorum. Sistemler normal işlediklerinde, yapısal determinizmin bireysel ve grup özgür iradesine baskın çıktığını söylüyorum. Fakat kriz ve geçiş dönemlerinde, özgür irade faktörü merkezi hale gelir. Bu, etkimiz için, sorumluluğumuz için ve ahlaki kararımız için bütün dizginlerin serbest bırakılmasıdır. Bu aynı zamanda, sözkonusu dönemin şiddetli bir

* Science of complexity. (*-ç.n.*)

politik mücadele dönemi olacağı anlamına gelir, çünkü normal dönemlere göre kazanılacaklar ve kaybedilecekler çok daha fazladır. Bundan sonra bu mücadelenin doğası ve bu mücadeledeki meseleler sorusunu ele alacağım.

3. Gerçekten Rasyonel Bir Dünya mı, ya da Cennet Yeniden Kazanılabilir mi?

Eğer gerçekten benim öne sürdüğüm gibi, mevcut dünya-sistemimizden başkasına veya başkalarına uzun ve çetin bir geçişin içindeysek ve eğer sonuç belirsiz ise, önümüzde iki büyük sorun bulunuyor: Gerçekten nasıl bir dünya istiyoruz ve bu dünyaya hangi araçlar ya da yollarla daha büyük bir olasılıkla ulaşabiliriz? Bunlar birçok kişinin uzun süre önce, hiç kuşkusuz geçen iki yüzyıl boyunca ortaya koyduğu, uzun zamandır varlığını koruyan sorulardır. Fakat ilk soru genellikle ütopyalar biçiminde sorulmuştur ve ben bu soruya ütopistiğin terimleriyle, yani tarihsel alternatiflerin ciddi şekilde değerlendirilmesiyle, olası alternatif tarihsel sistemlerin gerçek rasyonalitesine ilişkin kararımızın uygulanmasıyla yaklaşmak istiyorum. Ve ikinci soru ilerlemenin kaçınılmazlığı anlayışıyla sorulmuştur ve ben bu soruyu kesinliğin sonu, ilerlemenin olanaklılığı fakat kaçınılmaz olmadığı anlayışıyla ortaya koymak istiyorum.

Hepimiz mevcut tarihsel sistemimizin belli başlı iddialarına

aşinayız. Bu sistemin olası dünyaların en iyisini temsil ettiğini ileri sürenler üç varsayımsal erdemi vurgulamak eğilimindedirler: Maddi bolluk ve konfor; liberal politik yapıların varlığı; ortalama yaşam süresinin uzaması. Bunların her biri, daha önce bilinen bütün tarihsel sistemlerle karşılaştırma yapılarak öne sürülmektedir. Diğer yandan, mevcut tarihsel sistemimizin faziletlerine *karşı* kanıtlar, bu aynı üçlü listenin neredeyse tam tersini ileri sürmektedirler. Yandaşlarının maddi bolluk ve konfor gördükleri yerde, eleştirenler maddi bolluk ve konforun yalnızca azınlık için varolduğunu ileri sürerek, keskin bir eşitsizlik ve kutuplaşma görüyorlar. Yandaşlarının liberal politik yapılar gördükleri yerde, eleştirenler karar vermeye anlamlı bir popüler katılımın yokluğunu görüyorlar. Yandaşlarının daha uzun yaşam süreleri gördükleri yerde, eleştirenler ciddi biçimde daha alt bir düzeye düşürülmüş yaşam kalitesini vurguluyorlar.

Aslında bunlar çok eski tartışmalardır. Fakat şimdi bu mesele önümüze geleceğine göre, kurmak isteyebileceğimiz alternatif bir sistemde nelerin karşılanması gerektiği hakkında ne gibi sonuçlar çıkarabileceğimizi görmek için pozitif değerlendirmelerin ışığında eleştirileri gözden geçirmek yararlı olabilir. Daha önce söylediklerimden eleştirilerin yanında olduğum ve mevcut dünya-sisteminin olası bütün dünyaların en iyisi olduğunu düşünmediğim belli olmalıdır. Hatta şimdiye kadar bildiğimiz bütün dünyaların en iyisi olduğundan da emin değilim. Yine de, bu kanıtları burada yeniden tartışmak istemiyorum.[1] Mevcut dünya-sistemimizin sınırlılıkları olarak düşündüğüm şeyleri göstermek bazı bakımlardan ilintisizdir.

1 Bunu daha önce Hong Kong Çin Üniversitesinde, *"Kapitalist Uygarlık"* başlıklı Wei Lun Konferanslarında yaptım. Bu bildiri, *Kapitalist Uygarlıkla* birlikte *Tarihsel Kapitalizm*"in ikinci bölümü olarak yeniden basıldı. (London: Verso, 1995) [Tarihsel Kapitalizm, Metis Yayınları, 1992.]

Yeteri kadar insanın, mevcut tarihsel-sistemin ayakta kalamayacak şekilde sınırlılıkları olduğunu düşündüğünü ileri sürmekteyim. Önümüzdeki gerçek sorun, yerine koymak istediğimizin ne olduğudur.

Bununla birlikte, soruna yönelmeden önce, bir hayaleti gömmem gerekiyor. Bu bazılarının, bir zamanlar "sosyalist blok" olarak adlandırılan Marksist-Leninist devletler kümesine atıfta bulunarak, geçen yıllarda "tarihsel sosyalizm" olarak adlandırmaya başladıkları şeyin kötülükleridir. Fakat benzerlik kurarak ve kapsamını genişleterek, terim ulusal kurtuluş hareketlerinin pek çoğunu, hatta pan-Avrupalı dünyada Sosyal demokrat partileri kapsamak üzere sıkça kullanıldı. Öyküyü kısaca gözden geçirelim, çünkü bu kötülükler mevcut sistemimize gerçekçi veya hatta en küçük ölçüde arzu edilir hiçbir alternatif sistemin olmadığını önermek için kullanılmaktadır. Tarihsel sosyalizme karşı yapılan üç suçlama şunlardır: (1) devlet (ve parti) yetkisinin keyfi kullanımı; en kötü durumda, devlet merkezli terör; (2) bir Nomenklaturaya geniş imtiyazlar verilmesi; ve (3) devletin ekonomiye müdahalesinden kaynaklanan ve toplumsal değerin ilerlemesini teşvik etmektense frenlemekle sonuçlanan yoğun ekonomik verimsizlik.

Bu suçlamaların, hiç kuşkusuz ilk iki suçlamanın, bu partilerin himayesinde varolmuş devlet rejimlerinin tarihsel bir değerlendirmesi olarak büyük ölçüde doğru olduklarını kabul ederek başlamama izin verin. Bununla birlikte hemen şu söylenebilir: Bu partilerin himayesinde olmayan birçok rejimin, devlet yetkisini keyfi biçimde kullandığı, hatta devlet kaynaklı terör uyguladığı, devlet kurumlarıyla bağı olan ya da bunlar tarafından tercih edilen gruplara geniş ve aşırı imtiyazlar verdiği ve inanılmaz ölçüde verimsiz oldukları, böylelikle kuşkusuz toplumsal değer artışını engelledikleri de eşit derecede

doğrudur. Bu niteliklerin modern dünya-sisteminin yörüngesi boyunca çoğu devlet rejiminin standart yolu olduğunu belirtmek hiçbir sözümona sosyalist devleti bağışlamaz. Gerçekte bu uygulamalar o kadar yaygındır ki, neden kepazeliklerinden sistem içindeki kurumlar (rejimler) yerine sistemin kendisinin sorumlu tutulmadığı merak edilebilir. Bu tür rejimleri besleyenin ve yumuşak işleyişi için bunun gibi rejimlere gereksinme duyanın bir bütün olarak sistem olduğu söylenemez mi?

Hiç kuşkusuz, bazıları bütün devlet rejimlerinin bunlar gibi olmadığı yanıtını verecektir. Ancak rejimlerin en iyisi bile, en iyi dönemlerinde, bu çeşitli bozukluklar açısından ender olarak masumdular. Daha önemlisi, bazı rejimler daha iyi olduklarında (ya da öyle göründüklerinde), bunlar liberal devletlerin rejimleriydi. Ve bütün bu liberal devletler dünya-sisteminin son derece dar köşelerinde bulunuyorlardı, zengin alanlarda konumlanmışlardı ve ancak yakın bir dönemden beri biliniyorlardı. Bunun nedenlerini açıklamak güç değildir. Bunlar genellikle ortaya konulmuş olan nedenlerdir: Sözü edilen ülkelerin sınırları içinde yerleşik olan çok geniş bir orta tabaka; bu grubun küresel pastadan aldıkları paydan duyduklarını göreli tatmin; bunun sonucunda, aynı zamanda bir şekilde başkalarını da korumaya hizmet etmiş olmasına karşın, bu orta tabakayı korumuş olan "yasa düzeninin" kurumsallaşması. Fakat bütün bu özellikler mevcut dünya-sisteminin kutuplaşması gerçekliğine bağlıydılar. Liberal rejimlerin köklerinin içsel ve "kültürel" olduğunu ileri sürmek, tarihi yanlış okumak ve küresel sonuçlara katkıda bulunan çeşitli faktörlerin göreli gücünü görmezlikten gelmektir. Ne olursa olsun, sıkça gördüğümüz gibi, liberal devletlerin liberalizmi bizim kabul etmeye alıştığımızdan her zaman daha eğreti olmuştur.

"Sosyalist devletlerin" sınırlılıklarının açıklaması ne olursa

olsun, şurası hatırlanmalıdır ki, onlar hiçbir zaman özerk varlıklar değillerdi ve her zaman kapitalist dünya-ekonomisinin çerçevesi içinde faaliyet gösteriyorlardı; devletlerarası sistemin işleyiş biçimi tarafından sınırlandırılmışlardı ve alternatif bir tarihsel sistemin işleyişini temsil etmediler – edemezlerdi. Bununla birlikte bunu söylemek, ütopistikte çalışmamızı sürdürürken bu deneyimden hiçbir şey öğrenemeyiz demek değildir. Belirli mekanizmaların sonuçları hakkında, en azından düşüncenin gıdaları olan yararlı dersler edindik.

Eğer gelecek elli yılda temel bir tarihsel seçim yapacaksak, bu neyle neyin arasındadır? Açıktır ki, seçimimiz bazılarının diğerlerine göre belirgin şekilde daha fazla imtiyaza sahip olduğu (bazı temeller özellikler açısından mevcut olana benzer) bir sistem ile göreli olarak demokratik ve eşitlikçi bir sistem arasındadır. Bazılarının bu bakımdan diğerlerine göre daha kötü olmasına karşın, şimdiye kadar bilinen bütün tarihsel sistemler gerçekte ilk türdendiler. Gerçekte, tam da varsayımsal erdemi, değer üretiminin inanılmaz ölçüde yaygınlaşması nedeniyle en büyük kutuplaşmayı gösterdiği için, mevcut sistemimizin oldukça muhtemel biçimde en kötüsü olduğunu öne süreceğim. Mevcut sistemin üstteki tabakasının önceki tarihsel sistemlerinkine oranla sistemin toplam nüfusunun daha büyük bir yüzdesini kapsamış olması doğru olsa bile, çok çok daha fazla üretilmiş değerle, üstteki tabaka ile geri kalan arasındaki fark başka tarihsel sistemlerde olduğundan çok daha fazla olabilirdi ve olmuştur.

Yine de tek başına bütün önceki tarihsel sistemlerin eşitsiz, demokratik olmayan sistemler olması olgusu, göreli olarak demokratik ve eşitlikçi bir sistemin tasavvur edilememesi için bir argüman oluşturmaz. Her şeyden önce, bu olasılıktan uzun zamandan bu yana bahsetmekteyiz ve bu olasılık birçok insan açısından açıkça cezbedicidir. Mevcut sistemimizde,

eşitsizlikleri ve dolayısıyla zorunlu olarak kolektif karar vermeye gerçek demokratik katılımın yokluğunu garanti eden şey, sonsuz sermaye birikiminin önceliğidir. İnsanların korktukları eğer birisi bu önceliği ortadan kaldırırsa, ya göreli üretken verimliliği ya da özgür ve açık bir toplumu feda etmek zorunda kalacak olmasıdır. Gelin bu sonuçların birisi ya da diğeri ile sonsuz sermaye birikiminin önceliğinin ortadan kaldırılması arasında zorunlu bir bağıntı olup olmadığını araştıralım. Herkesin yaşam kalitesini en iyi duruma getirmeye öncelik verirken (varsayımsal olarak Benthamizmin orijinal liberal ideali), aynı zamanda herkesin kendini göreli ve eşit olarak güvende hissedeceği şekilde kolektif şiddet araçlarını sınırlar ve denetlerken, diğerlerinin yaşamını sürdürmesini ya da eşit haklarını tehdit etmeksizin, herkesin olası en geniş bireysel tercihlerden yararlanacağı (varsayımsal olarak John Stuart Mill'in orijinal ideali) bir yapı tasarlanabilir mi? Bu bizim aldatıcı biçimde demokratik rejimler olarak adlandırdığımız biçim değiştirmiş, gizli otokrasilere karşıt olarak, kuramsallaştırıldığı haliyle eşitlikçi bir sistem ya da demokrasinin bağlamında liberal ideallerin dünya ölçeğinde gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir.

Bu kendi başına demokratik, eşitlikçi bir sistem hedefini yerine getirmeyecektir. Herkesin tatminkar bir iş ya da işlerde çalışabilecek olması ve özel olduğu kadar beklenmedik ihtiyaç durumunda yardımın toplumsal olarak var olması gerekir. Ve son olarak, kuşaklararası zarar ve dolayısıyla kuşaklararası sömürü olmayacak şekilde biyosferin kaynaklarının uygun biçimde korunacağını bilmemiz gerekecek.

Bunu ne başarabilir? Ücret ödenmesi konusuyla başlayalım. Genellikle, parasal ödülün nitelikli iş için bir teşvik olduğu ileri sürülür. Ve ben genellikle bunun bazen doğru olduğunu varsayarım. Fakat nitelikli zanaatkarlık için bir zanaatkarı

ödüllendirmek bir şey, bir şirket için olağanüstü karlar elde etmesi nedeniyle bir yöneticiyi ödüllendirmek başka bir şeydir. Bunlar iki biçimde farklıdırlar. İyi zanaatkarlığın nitelikli iş olduğu aşikardır. Fakat olağanüstü karların elde edilmesi, ancak eğer sonsuz sermaye birikiminin önceliği kabul edilirse nitelikli bir iştir. Bunu başka herhangi bir zeminde haklı göstermek güçtür. İkinci fark ödülün boyutudur. Nitelikli iş dolayısıyla bir zanaatkarın gelirini yüzde 10 ya da 25 arttırmak, bir yöneticinin gelirini yüzde 100 veya yüzde 1000 arttırmaktan oldukça farklıdır.

Bir sanayi yöneticisinin yalnızca, eğer mevcut sistemde elde edebildiği primleri alırsa iyi çalışacağı gerçekten doğru mudur? Böyle düşünmenin saçma olduğuna inanıyorum. İyi çalışmaya öncelikle maddi ödüllerde görece küçük artışlarla değil, fakat daha çok saygınlık ve çalışma süreleri üzerinde artan denetimin bir birleşimiyle teşvik edilen çok çeşitli profesyoneller (örneğin üniversite profesörleri) olması açık bir örnek oluşturuyor. İnsanlar Nobel ödüllerini genellikle sonsuz sermaye birikimiyle teşvik edildikleri için kazanmazlar. Ve mevcut sistemimizde teşvikleri öncelikle parasal olmayan dikkat çekici ölçüde çok sayıda insan vardır. Gerçekte, eğer ödüller olarak saygınlık ve çalışma süresi üzerinde artan denetim genel olarak daha yaygın olsaydı, daha fazla sayıda insan bunları içsel bakımdan tatminkar bulmaz mıydı?

Eğer sonra buna, daha fazla insanın hangi nedenle olursa olsun daha tatminkar bulduğu iş türünü yapabilmesi gibi bir ölçüde değişmiş bir toplumsal öncelikler kümesi, çok daha gelişmiş bir iş seçimi sistemi ekleseydik, belki yabancılaşma duygusu oldukça azalırdı. Ve eğer her yıl içinde ve/veya zamanda ardışık olarak çeşitli iş konumları edinmemize izin verilseydi, bu yönde cesaretlendirilseydik ve örgütlenseydik, hangi düzenlemelerle genel tatmini arttırabileceğimizi kim bi-

lir? Ek olarak bu, son yıllarda hakkında o kadar çok konuştuğumuz – ve eklemeliyim ki görece az şey yaptığımız – aile sorumluluklarının eşitlenmesini çok daha fazla olası kılardı.

Tamahkarlık son derece yozlaştırıcı bir duygudur ve mevcut sistemimiz onu teşvik etmekte, neredeyse göklere çıkartmaktadır; çünkü onu ödüllendirmektedir. Eğer bir toplumda tamahkarlık ahlaki bakımdan bir şekilde dizginlenirse ve süper egolarımıza karşıt değerler dahil edilirse, gerçekten hiçbir toplumun özgür olamayacağını mı ileri sürüyoruz? Bazıları yardımseverliğin tamahkarlığı dengeleyebileceğini söylüyor. Ancak yardımseverlik tamahkarlığın yokluğunu, hatta azalmasını göstermez. Pekâlâ yalnızca tamahkar olanın suçluluk adağı olabilir. Yardımsever katkılar tanrılara bir barış armağanı olduğunda değil, ancak adalet taleplerinden kaynaklanan bir görev olarak yapıldığında gerçek yardımseverliği – yani etimolojisinin bize söylediği gibi, değer verme, sevgi, saygı duyma – temsil ederler.

Verimlilik veya etkinlik arzu edilir bir olgudur; ancak belirli bir amaç için bir araçtır. Aracı işine koşturduğumuz amaç nedir? Onu farklı amaçlar için de kullanabilir miyiz? Örneğin, eğer çelik ya da bilgisayar veya tahıl üretimini arttırırsak – yani, daha düşük gerçek girdi maliyetiyle aynı kalite düzeyinde üretilebileceklerini gösterirsek – bunu neden yapıyoruz? Eğer sermaye birikimini arttırmak için ödüller olmasaydı, ama gerçek gereksinmeleri karşılamak veya bölüşümü yaygınlaştırmak için ödüller olsaydı, işlemi yürütenlerin verimli biçimde çalışacakları gerçekten tasavvur edilemez midir? Elbette böyle olamaz, ya da profesyonel faaliyetler olarak adlandırdığımız bütün bir faaliyetler dizisi için sağlam gerekçeler bulamazdık. Ortalama olarak bugünün büyük iş adamlarının, küçük kasaba mimarlardan ya da otomobil tamircilerinden daha verimli oldukları gerçekten açık mıdır? Bu anlama gelen kanıtları hiç-

bir zaman görmedim ve bu toplumsal sahne hakkındaki ilk gözlemlerimle çelişmektedir. Eğer sermaye birikimindeki etkinlik gözönüne alınan tek husus olsaydı, açgözlülük ölçüsünde dünyanın dev haraçlarını alan uyuşturucu krallarının üretkenliği teşvik etmesi gerekmez miydi?

Büyük örgütlenmeler küçüklerden daha mı fazla verimlidirler? Bir kez daha kriterlere bağlıdır. Elbette boyut maliyeti etkiler, ama her zaman kesin biçimde doğrusal bir yönde etkilemez. Her ne olursa olsun, mevcut sistemimizde üretici işlemlerin boyutu üretim verimliliğinden başka birçok şeyle ilgilenmek zorundadır. Vergi ve mevzuattan kaçışı ya da koordinasyon maliyetlerini azaltmanın yararları karşısında göreli tekelin yararlarını veya dünya ekonomik daralma dönemlerine göre dünya ekonomik genişleme dönemlerinde risk yüklerini kaydırmayı en üst düzeye çıkartmakla uğraşmak zorundadır. Bunlar bir kez sonsuz sermaye birikiminin önceliğini ortadan kaldırdığınızda ortadan kalkan hususlardır. Kendi başına ele alındığında, verimlilik kaygıları muhtemelen ekonomik faaliyetin boyutları bakımından büyük bir çeşitliliğe yol açar. Mevcut sistemde varolan ekonomik faaliyetlerin boyutunun – dünya sermaye yoğunlaşmasının ve dolayısıyla mülkiyetin ve örgütlü yapıların yoğunlaşmasının – amansız bir kuvvetle arttırılması yerine, hiç kuşkusuz az sayıda dev yapılar ve daha fazla sayıda orta ölçekli yapılar olacaktır.

Bütün ekonomik yapıların kar amaçlı olmayan yapılar olduğunu, ama devlet-dışı denetimin açık, hatta çok yaygın olarak kullanılan bir tercih olduğunu varsayın. Bu sistemi yüzyıllardan günümüze kadar kar amaçlı olmayan hastanelerden biliyoruz. Bunlar, özel ya da devlet hastanelerine göre kötü bir şöhrete sahip olacak kadar daha az verimli ve tıbbi bakımdan daha mı az uzmandılar? Benim bildiğim kadarıyla hiç de değil. Gerçekte, muhtemelen tam tersi sözkonusudur. Neden bu

durum hastanelerle sınırlı olsun? Kar amaçlı olmayan hastane modeline göre kurulmuş kar amaçlı olmayan bir elektrik şirketine sahip olunamaz mı? Elbette bugünkü eğilimin, hastanelerde bile, özel ve kar amaçlı yapılar modeline doğru geçiş olduğu ileri sürülebilir. Hiç kuşkusuz; ama bu tam da mevcut sistemimizin temelinde olan her şeyin metalaşmasının sonucudur. Bu verimliliği arttırmakta mıdır? Sağlık hizmetini iyileştirmekte midir? Yandaşlarının kullandığı esas argüman özel ve kar amaçlı yapıların sağlık harcamalarını azaltacağıdır. Kişisel olarak bu etkiyi gerçekleştireceğinden şüpheliyim. Daha büyük bir olasılıkla gerçekleştireceği etki, şimdiye kadar sağlık hizmetlerine harcanan parayı sermaye birikimine yeniden tahsis etmektir. Bu gerçekten arzu edilir bir şey midir? Kim bunu arzu eder?

Öyleyse alternatif bir sistemin olası bir temeli olarak önerdiğim ilk yapısal öğe, sistemin içinde temelde yatan üretim tarzı olarak kar amaçlı olmayan ademi-merkezi birimlerin kurulmasıdır. Mevcut sistemimize göre verimlilik için aynı teşvikleri – muhtemelen daha büyük teşvikleri – sunabilir. Ve bu, merkezileşmenin özellikle devlet mekanizmaları yoluyla, deneysellik ve çeşitliliği mümkün olmaktan çıkartması ve zaman içinde hem otoriter karar almaya, hem de bürokratik uyuşukluğa yol açması korkusunu giderecektir. Ama bu hala söz konusu birimlerin birbirleriyle nasıl ve hangi temelde ilişki kuracağı sorularını yanıtsız bırakıyor. Alternatif öneri aynı zamanda, işyeri demokrasisi olarak tanımlayabileceğimiz, bu üretim birimlerinin iç örgütlenmesi sorununa yönelmiyor.

Çeşitli kar amaçlı olmayan üretici işletmeler nasıl birbirleriyle uyum içinde olacaklardır? Belki de tam olarak bırakınız yapsınlar (laissez-faire) teorik modelinin bize söylediği yolla: pazar, gerçek pazar yoluyla, mevcut sistemimizde varolan tekellerin denetlediği dünya pazarı yoluyla değil. Bazı düzenle-

melere gereksinmemiz olacak mıdır? Hiç kuşkusuz; belki yoğun bir yoldaki trafik ışıklarına benzer düzenlemeler. Bu düzenlemenin üretimi planlamaya girişen kurumları kapsamaya ihtiyacı olmayacaktır. Düzenlemeler sahtekarlığa karşı önlem almak, bilgi akışını güçlendirmek ve aşırı ve az üretim hakkında uyarıcı sinyaller göndermekle sınırlı olabilir.

Sözünü ettiğimiz kar amaçlı olmayan üretim birimlerinin içsel olarak baskıcı olması da zorunlu değildir. İşçilerin çıkarları yine yöneticilerin çıkarlarından farklılaşabilir. Sendikalar ya da işçilerin kolektif çıkarlarını temsil eden buna benzer kurumlarla belirli bir pazarlık tarzı asli bir unsur olmaya devam edecektir. Ve üst düzeyde karar almaya işçi katılımının belirli bir biçiminin yine uygulanması gerekecektir. İşçilerin yaşam boyu sosyal hakları kaybetmeden, istihdam eden kuruluşlar arasında yer değiştirme özgürlüğünün bir biçiminin oluşturulması gerekecektir. (Yani, yaşam boyu sosyal haklar üretim kuruluşunun kendisinin dışında, belirli bir yapının yetkisinde olacaktır.) Aynı zamanda, işçilerin alternatif, tatminkar işler bulabilmesini temin edecek belirli bir mekanizmayla birlikte, iş gücü büyüklüğünü üretimin gereksinmelerine göre uyarlamak için bir yöntemin geliştirilmesi gerekli olacaktır. Son olarak, gerçek tembelliği ve yetersizliği cezalandırma mekanizmasının kurulması gerekecektir. Burada önemli olan husus, bunlardan hiçbirisinin iyi niyetli insanların sonsuz sermaye birikimi tarafından yönetilmeyen bir dünya-sisteminin çerçevesi içinde şu ya da bu ölçüde çözemeyecekleri, yapısal olarak aşılamaz engeller olmamasıdır.

O halde son yıllarda o kadar çok ve o kadar gayretle tartışmakta olduğumuz meseleler için ne demeli: Irk, cinsiyet ve ulus eşitsizlikleri. Bu bakımdan mevcut sistemimize göre birçok şeyi daha iyi hale getirmeyen hiçbir dünya-sistemi kurmak için mücadele etmeye değmez. Sonsuz sermaye birikimi-

ne verilen önceliğin ortadan kaldırılmasının otomatik biçimde ırk, cinsiyet ve ulus eşitliğini sağlayacağını söylemeyeceğim. Söyleyeceğim şey bunun, eşitsizliklerin en güçlü nedenlerinden birisini ortadan kaldıracağıdır. Bundan sonra, bu ağır sınırlamanın ayak bağı oluşturmadığı gerçek iş başlar. Belki ekonomik korkuların ortadan kaldırılması – ya da en azından azaltılmasıyla – hiç olmazsa büyük tahribatlara neden olan unsur kaybolabilir.

Tartışılan merkezi sorunlardan birisi mevcut sistemimizde konumların ve ödüllerin dağıtılmasıyla ilgili sonuçlardı. Mevcut sistemin gerçekliği şudur ki, işlerin paylaştırılmasının sonuçları ve gerçek yaşam kalitesi derin biçimde ırk, cinsiyet ve ulusa göre değişim göstermeye meyleder. Mevcut sistemin savunucuları, bunun yalnızca kriter olarak meritokrasinin* kullanılmasının sonucu olduğunu ve bu kriterin ahlaki olarak erdemli bir iş paylaştırma tarzını temsil ettiğini öne sürmektedir. Eleştirenler ise meritokrasinin işlerin paylaştırılmasında kurumsallaşmış önyargıları gizlediğini ve bunun yetişkin yaş "testlerinde" rekabet edebilme gücünü, adaylar daha başlama çizgisine gelmeden çok önce etkilediğini söylemektedir.

Gerçekte her iki taraf da haklıdır. Meritokrasi bir demokratikleşme baskısını temsil eder, fakat aynı zamanda mevcut sistemimizde kağıtların hileli karıştırıldığı da doğrudur. Buna karşın, meritokrasinin gerçekten neyi içerdiğini analiz edelim. Yüz kişilik bir gruba bir test, herhangi bir test yaptığımızı ve derecelendirilmiş sonuçları aldığımızı varsayalım. Sıralamada 38. kişinin gerçekten ve anlamlı ölçüde 39. kişiden daha nitelikli olduğu doğru mudur? Düşüncenin kendisi saçmadır. Büyük olasılıkla söyleyebileceğimiz, eğer bu bir yeterlilik testi

* Bir kişinin işe alınırken ya da işteki konumu yükseltilirken yalnızca yeteneğinin ve niteliklerinin gözönüne alınması. (*-ç.n.*)

ise, ilk on kişinin oldukça iyi ve en sondaki on kişinin oldukça kötü olduğu ve aradaki seksen kişinin de tam olarak arada olduğudur. Bu durumda, böyle bir testin sonucu olarak elli iş konumunu dağıtmamızın istendiğini varsayalım. Bunları sıralamadaki ilk elli kişiye mi vermeliyiz? Başka bir olasılık, on iş konumunu ilk ona vermek, en sondaki on kişiyi gözden çıkartmak ve kırk iş konumu için aradaki seksen kişi arasında kura çekmektir. Elbette tam yüzdeleri ben icad ediyorum, fakat her türlü test etme sınırlı ayırdetme kapasitesine sahip bir mekanizmadır ve kuşkusuz insanları bir süreklilik boyunca makul biçimde sıralayamaz. Yine de, her zaman istisnai şekilde vasıflı bir azınlığın ve istisnai şekilde vasıfsız bir azınlığın olduğu doğrudur. Bunu hesaba kattığımız fakat bu iki kategorinin görece küçük olduğunu hatırladığımız sürece, geri kalanlar arasında tesadüfi bir iş konumu dağıtımına doğru geçebiliriz. Yalnızca bunu yapmak, kurumsallaşmış ırkçılık-cinsiyetçiliği keskin biçimde azaltacaktır.

Anımsayın, ütopya önermiyorum. Daha mükemmel bir rasyonaliteye giden yollar öneriyorum. Bu eşitsizliklerin ciddi biçimde azaltılması çok fazla kolektif çaba gerektirecektir. Yine de, bu ayrımcılıkların halen olduğu gibi tarihsel sistemin işleyişinde temel unsurlar olmaya devam edecekleri bir dünya yerine, en alt düzeye indikleri bir toplumsal dünyayı tasavvur etmek içsel olarak mümkün olmalıdır. Sözünü ettiğimiz ayrımcılıklar bugün her yerde bütün toplumsal yaşamı zehirliyorlar. Zihniyetlerimiz üzerinde egemenlik kuruyorlar. Yalnızca ezilen gruplara ait olanlar üzerinde değil, fakat egemen gruplara ait olanlar üzerinde de, fiziksel ve psikolojik, muazzam tahribatlara yol açıyorlar. Uğursuz sonuçlar daha iyiye doğru gitmiyor; daha kötüye gidiyorlar. Mevcut dünya-sistemimizin çerçevesi içinde, bu eşitsizlikler ahlaki bakımdan kabul edilemez ve çözümlenemezdir. Bereket versin, bu sistem ortadan

kalkmaya doğru gitmektedir. Sorun şudur ki, gelmekte olan nedir?

O zaman sınıfsız bir topluma mı sahip olacağız? Kutuplaşmaya son vermenin, sınıfsal konumda farklılaşma dahil farklılaşmaya son vermek anlamına gelmediği ölçüde, bundan da kuşkuluyum. Ancak ırk, cinsiyet ve ulusa gelince, bu derin biçimde kök salmış ve çürütücü olan bir şeyi göreli olarak alt düzeyde ve etkisi bakımından sınırlı olan bir şeye dönüştürmek anlamını taşımaktadır. Sınıf farklılığının üç büyük sonucunun - eğitime, sağlığa ve yaşam boyu garanti edilmiş yeterince iyi bir gelire eşitsiz erişimin - üstesinden gelememiz için esaslı bir neden bulunmuyor. Bu gereksinmelerin üçünü de, kar amaçlı olmayan kurumlar tarafından sağlanacak ve kolektif olarak karşılanacak şekilde metalaşmanın dışına çıkartmak zor olmasa gerekir. Bunu şu anda su tedariki ve birçok ülkede kütüphaneler gibi şeyler için yapıyoruz. Bazıları bu durumda, maliyetlerin dünya ölçeğinde kontrolden çıkacağını söylüyorlar. Çıkabilirler, ancak kolektif maliyetin bölüştürülmesi sorununa metalaştırma dışında pek çok çözüm yolu vardır. Bu kaçınamayacağımız ve kaçınmak istememiz gereken toplumsal bir karardır.

Nomenklaturaların oluşmasını önleyebilir miyiz? Devlet yönetiminde mevki sahibi olmak artık eğitime, sağlığa ve yaşam boyu minimum bir gelire daha kolay erişmenin tek - en kısa - garantisi olmayacağından (çünkü bunlar evrensel olacaklardır) ve kar amaçlı ekonomik yapılar için pazarlar olmayacağından, bir Nomenklaturanın gayesi ne olacaktır? Weberci ideale bütün üyelerin bugün girmelerinde rol oynayan başka nedenlerle değil de, kendilerine iş tatmini sağladığı için girdikleri çıkar gözetmeyen bir sivil hizmete, ilk kez gerçekten ulaşabiliriz. Elbette Nomenklaturadan kaçınmanın esas unsuru gerçekten demokratik bir politik kurumlar kümesi olacak-

tır. Ve burada, şu anda tutucu güçler için o kadar önemli olan sınırlı görev süreleri fikri oldukça yararlı olabilir. Fakat nüfusun çoğunluğu politik karar alma üzerinde gerçekten dikkate değer bir etkiye, "iktidarda olanlara" karşı birkaç yılda bir oy verebilme veto gücünün çok ötesine geçmesi gereken bir etkiye sahip olduğunu hissetmedikçe, hiçbir şey işe yaramayacaktır.

Burada insanların, medya kampanyalarına büyük para yatırımıyla kanalize edilemeyen ve böylelikle çarpıtılamayan yollarla, nasıl geniş bir katılım ve katılım duygusu edinebilecekleri sorununa geliyoruz. Bir kez daha, güçlüklerle dolu, ancak hiç de aşılamayacak bir sorun değil. İlk önce, eğer sonsuz sermaye birikimi yoksa, devasa meblağlar nereden gelecektir? Ve günümüzde bilgi akışındaki teknolojik ilerlemeler verili olduğunda, işler rakip bakış açıları arasında finansal dengesizlikler olmayacak şekilde örgütlenemezler mi? Bir kez daha, hiç de teknolojik açıdan olanaksız değil. Bu gerçek bir demokrasi duygusunu garanti etmek için yeterli olmayabilir, ama bir başlangıç olacaktır. Burada da, bu tür bir tarihsel sistemin kurulmasıyla ilgili gerçek çalışma bitmiş değil, yalnızca başlamış olacaktır.

Biyosferin korunmasına gelince, bunu başarmanın basit, güvenilir ve zorunlu bir unsuru vardır. Üretken faaliyetlerinin ne biyosferi kirletmemesini, ne de biyosferin kaynaklarını kullanmamasını temin etmek için gerekli bütün maliyetler dahil olmak üzere, bütün üretim kuruluşlarından bütün maliyetleri içselleştirmesini talep etmek zorundayız. Yani, dolaysız onarım ve/veya temizleme maliyetleri üretim sürecinin ve dolayısıyla üretim maliyetlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelecektir. Bu tabi kendi başına yeterli olmayacaktır. Fakat minimum düzeyde, atıkların hiçbir zaman plansız olmamasını temin edecektir. Belirli üretken faaliyetlerin biyosfere etkileri

konusunda yine görüş farklılıkları olacaktır. Bilimsel olarak kesin yanıtlar yoktur. Nihai olarak, bu sorunlar politik tercihlere indirgenirler. *X* gerçekten *y*'den daha mı önemlidir? Bu genellikle bugünkü ve gelecekteki tüketim arasında, yaşayan kuşaklar ile doğacak kuşaklar arasında, evrenin bir başka alanında hesaplanan risklere karşı, evrenin bir alanında hesaplanan riskler arasında bir tercihtir. Bunlar toplumsal kararlardır ve kararların etkilediği herkesi içererek, demokratik biçimde verilmelidirler.

Temelde yatan mesele toplumsal maliyetlerin ölçülen değerlendirmesidir ve sorun böyle bir değerlendirmenin nasıl gerçek anlamda kolektif kılınacağıdır. Bu ekolojik meselelerle sınırlı bir sorun değildir. Sağlık maliyetlerini gözönüne aldığımızda, çocuklara mı daha fazla harcama yapmalıyız yoksa yaşlılara mı? Sağlıklı, orta ömürlü çalışan nüfusun gerçek geliri, gençler, yaşlılar ve özel bakıma ihtiyaç duyanlar için daha marjinal sağlık harcamalarını karşılamak amacıyla azaltılmalı mıdır ve ne kadar azaltılmalıdır? Mevcut sistemimizde bu tercihler, belki biraz sınırlı kolektif müdahaleyle ılımlılaştırılarak, bireysel bencilcilikler* temelinde kullanılmaktadır. Maliyetler yükseldikçe ve demokrasi ve eşitlik için toplumsal talep yükseldikçe, mevcut sistemimizin sonuçları giderek daha fazla saçma ve akıl dışı görünüyor. Sınırsız olmaktan uzak olan kaynaklarımızı bölüştürmek bakımından gerçekten rasyonel olan nedir? Tabi ki açık, mümkün olan en fazla sayıda kişiyi içeren geniş kapsamlı bir tartışma olmadan bilemeyiz. Fakat bunu, karar alanını sıradan insanların verileri ve denetimden uzaklaştırmadan en iyi biçimde ve dünya düzeyinde nasıl kurumsallaştırabiliriz?

İyi toplum (ya da en azından daha iyi bir toplum) için bu

* Egotism. (*ç.n.*)

gerçek rasyonalite arayışında bizim safımızda olan bir şey, insani yaratıcılıktır. Burada potansiyel olan açısından sınır yoktur. Karmaşık sistemler hakkında bildiğimiz, kendi kendilerini örgütledikleri ve mevcut sorunlar için mütemadiyen yeni formüller, yeni çözümler icad ettikleridir. Buna karşın buraya sinsice kaçınılmaz bir ilerleme kavramını sokmak niyetinde değilim; çünkü yaratıcılık zorunlu olarak veya her zaman pozitif değildir. İşe yarayan zorunlu olarak ahlaki bakımdan iyi olan değildir. Ve ahlaki olarak iyi olan yalnızca onu vaaz ederek gerçekleştirilmez. Dünyanın neredeyse bütün dinlerinin bize söylediği gibi, Tanrı bize özgür irade ve dolayısıyla hem iyi, hem de kötünün içsel olanaklılığını vermiştir. Bu nedenle, politik soruna geliyoruz; oraya nasıl ulaşırız ya da gelecek yirmi beş yıldan elli yıla kadar bizi daha gerçek anlamda rasyonel bir tarihsel toplumsal sisteme götürecek neyi yapabiliriz?

Bu bizi geçiş dönemine, yeryüzünde cehennem dönemine geri götürüyor. Basit, ahbapça bir politik münazaraya, kilise korosu çocukları arasında arkadaşça bir tartışmaya tanık olmayacağız. Bu, yaşam ve ölüm düzeyinde yürütülen bir mücadele olacak. Çünkü gelecek beş yüzyılın tarihsel sisteminin temellerini atmaktan söz ediyoruz. Ve yalnızca imtiyazın galebe çaldığı ve demokrasi ve eşitliğin en alt düzeye indirildiği bir tarihsel sistem türü daha mı istediğimizi, yoksa insanlığın bilinen tarihinde ilk kez karşıt yönde hareket etmek mi istediğimizi tartışıyoruz.

Bakılması gereken ilk şey, halihazırda imtiyaza sahip olanların nasıl tepki göstereceği, aslında nasıl tepki gösterdikleridir. İmtiyaz sahiplerinin herhangi bir önemli kesiminin, yalnızca etik sorumluluklarına veya hatta tarihsel vizyonlarına hitap edildiği gerekçesiyle, mücadele etmeksizin imtiyazlarından vazgeçecekleri beklenmemelidir. İmtiyazlarını korumaya çaba göstereceklerinin varsayılması gerekir. Başka herhangi

bir varsayım makul ve gerçekçi değildir. Bu durumda bile, stratejilerinin ne olacağını bilmiyoruz.

İmtiyazı savunmanın en iyi sonuç veren stratejisi – etkili olması en muhtemel olanı – imtiyaza sahip olanlar arasında uzun süre bir tartışma konusu oldu ve bu sosyal bilimlerin bize şimdiye kadar üzerinde herhangi bir kesin kanıt sağladığı bir sorun değildir. Basitten başlayacak olursak, kilit unsurun baskı (en azından yasal baskı) olduğuna inananlar ile püf noktasının, geriye kalanı kurtarmak için pastanın küçük bir bölümünü elden çıkaran tavizler olduğuna inananlar arasında görüş ayrılıkları vardır. Elbette her iki formülün bir karışımı denenebilir, fakat o zaman geriye şu soru kalmaktadır: Hangi oranda ve hangi sırayla?

Tarihsel olarak her iki yöntemin kullanılmış olması, her iki yöntemin de eşit derecede işe yaradığı veya geçmişte işe yaramış olan yöntem ya da yöntemlerin şu anda işe yarayacağı veya mevcut tarihsel sistemimizin süregiden normal seyri sırasında işe yaramış olan yöntemin, çatallaşma ve geçiş döneminde işe yarayacağına dair kendi içinde kanıt oluşturmaz. Söyleyebileceğimiz şudur ki, dünya tarihinin birikmiş bilgisi ve dünya iletişiminin büyük ölçüde gelişmiş araçları, daha önceki bütün geçişlere göre bu tarihsel geçiş sırasında imtiyazlılar tarafında daha akıllı düşünme, daha bilinçli karar verme olmasını sağlayacaktır. İmtiyazlılar, kaçınılmaz olarak, daha önce olduklarından daha iyi bilgilenmiş ve böylelikle toplumsal olarak daha uyanıktırlar. Aynı zamanda çok daha fazla zengindirler, daha önce hiçbir zaman olmadığı kadar daha güçlü ve daha etkin yıkım ve baskı araçlarına sahiptirler.

İmtiyazlıların pekâlâ başarılı olabilecekleri düşünülebilir. Elbette her zamanki sorunla karşı karşıya kalacaklardır. Örgütlü ve disiplinli hizipsel bir grup değillerdir. Şeylerin mevcut durumundan yararlanan, amorf, oldukça değişken bir

grupturlar. Bazıları diğerlerine göre ve büyük bir farkla daha güçlü ve daha zengindirler. Bazıları diğerlerine göre daha akıllı ve gelişkindirler. Bazıları gerçekten küçük gruplarda örgütlüyken, diğerleri yönetimsizdir. Ve tabi ki bazı akıbetler açısından kolektif bir sınıf çıkarına ne kadar sahipseler, aynı ölçüde birbirleriyle rekabet halindedirler.

Yine de öne sürmekte olduğum gibi, kendilerini kolektif olarak yapısal güçlükler içinde bulurlar. Bu bir şey yapmaları gerektiği anlamına gelir. Bununla birlikte sorun sadece ne yapacakları değil, fakat ne zaman yapacaklarıdır. Sistem daha görünür biçimde çatırdayana kadar, şimdi yalnızca kısa vadeli avantajlarının peşinde mi koşacaklar? Yoksa zamanında bir nal çakmanın atı kurtaracağı varsayımıyla, zararlarını hemen göze mi alacaklar? Süper güçlüden mi ya da yalnızca sıradan imtiyazlıdan mı söz ettiğimize bağlı olarak bu soru çok daha zordur. İlki kendi uzun vadeli imtiyazını korumak amacıyla kısa vadeli zararları göze almayı, ikincisine göre daha kolay bulabilir.

İmtiyaz sahipleriyle ilgili en büyük sorun, eğer nihayetinde sistemik kriz bilincine ulaşırlarsa ve bu beklentiyi kendi işlemsel prosedürleriyle tamamen birleştirirlerse, sistemik krizin farkına varmalarıyla gündeme gelir. Bu noktada, di Lampedusa ilkesini – (tersini yapıyor görünmesine karşın) hiçbir şeyin değişmemesi amacıyla, her şeyi değiştirmek (ya da böyle yapıyor görünmek) - uygulamaya çalışmaları oldukça muhtemeldir. Bu son derece umulmadık güçlüklerle dolu bir durumdur. İlk sorun değişimi icad etmektir (düşünülebileceğinden daha zor ve daha az aşikardır). İkinci sorun kendi kampının büyük bir bölümünü yanıltmak, yanlış biçimde yönlendirmektir. Üçüncüsü ise karşıtlarını yanıltmaktır.

Ne tür bir alternatif icat edebilirler? Hiç de emin değilim. 15. yüzyıl Avrupa'sında parçalanan bir feodal tabakanın ken-

dini kurtarmak için ne tür bir alternatif icat edeceğini kim öngörebilirdi? Ve eğer öngörülmüş olsaydı, tam da di Lampedusa sonucunu yaratan mevcut kapitalist dünya-ekonomisinin önceden görülmesi ne ölçüde olası olurdu: Feodal sistemden birçok bakımdan farklı bir kapitalist sistem, şu istisnayla ki, eşitsizlikçi etkiler sağlamak gibi can alıcı bir sonuç yaratması ve en azından ilk birkaç yüzyıl boyunca, pek çok durumda bu etkileri aynı feodal tabaka lehine yaratması. Kuşkusuz onlar için bir icat gerçekleştirmeye çalışmayacağım. Bununla birlikte, başarılı olması en muhtemel yöntemin, hoşnutsuz olanın terminolojisinin birçoğunu kapsayan yöntem olacağı tahmininde bulunacağım. Yirmi yıl önce, programın Marksizm kisvesi altında ortaya çıkacağını söylerdim, ancak birçok nedenden ötürü bu şimdi çok daha az olası görünüyor. Pekâlâ ekoloji ya da çokkültürlülük veya kadın hakları gerekçeleriyle ortaya çıkabilir. Bu çeşitli davaların halihazırdaki yandaşları hakkında şüphe uyandıracak hiçbir şey önermiyorum; her üçü de bana, mevcut dünya-sisteminin istismarlarına karşı başkaldırının vazgeçilmez formları olarak görünüyor. Ancak retorik, hareketler kafalanmaya direnseler bile, kafalayabilme yeteneğine sahiptir. Ve gördüğümüz gibi hareketler, özellikle eğer bu yolla en yakın hedeflerinin bazılarını elde edebiliyorlarsa, zaman içinde rüzgarda eğilmemek konusunda çok güçlük çekiyorlar.

Bununla birlikte, imtiyazlının sadece radikal olarak farklı bir retorik benimsemekten daha fazlasına gereksinmesi vardır. Imtiyazlı olanlar retoriği, radikal olarak farklı bir kurumlar kümesi kurmak üzere kullanmak zorundadırlar. Ve burada iki sorunla daha karşı karşıya kalırlar. Sorunlardan birisi kendi kamplarında yatar ve iki biçime bürünür. İlki, dünya ölçeğinde bir bütün olarak bir grup için iyi olabilen, imtiyazlılar arasındaki alt gruplar için hiç de iyi olmayabilir. Kaybeden alt

gruplar, doğal olarak, birlikte ilerlemek konusunda isteksiz olacaklardır ve bu operasyonun politik uygulanabilirliğini bozabilir. Ayrıntıları öngörmeye çalışmak bile olanaksızdır.

Ancak imtiyazlılar kampındaki ikinci güçlük biçimi daha da büyük ikilemler sunar. Belirli bir kurnaz grubun etkin bir di Lampedusa stratejisini sonuçlandırmak üzere çalıştıklarını varsayalım. Kendi kamplarından birçoğu ne olduğunu anlamayabilir ve bu nedenle stratejiyi politik olarak (ya da gerçekte finansal olarak) desteklemek için istekli olmayabilirler. O zaman ne yapılabilir? Stratejinin yandaşları, elbette bunun kendi kamplarının lehine ve karşıtlarının aleyhine olduğunu açıkça dile getirebilirler, ama bu bir di Lampedusa stratejisinin bütün amacını boşa çıkartır. Dolayısıyla yandaşlarının stratejiyi ihtiyatlı bir dille ve dolaylı olarak savunmaları gerekecektir; ama bu birlikleri düzene sokabilir de, sokamayabilir de.

Ve bu doğrudan üçüncü güçlük biçimine yol açar. Geniş çoğunluk, değişmemenin gerçekte değişim olduğu, dönüşümün gerçek bir irrasyonalitenin sadece biçimini değiştirmektense, aslında gerçekten daha rasyonel bir dünya yönünde olduğu konusunda nasıl ikna edilebilir? Bir di Lampedusa stratejisinin kilit unsuru hiçbir zaman gerçek stratejiyi çok açık biçimde ilan etmemek, fakat yüzey stratejisi üzerinde ısrar etmektir. Bildiğim kadarıyla bir Ayn Rand yaklaşımı, eşitsiz kazançlarının mahsulünü almak için güçlü bireylerin haklarının yüceltilmesi hiçbir zaman gerçekten işe yaramamıştır. Neoliberal kuramsallaştırmanın anlık çekiciliği karşı kanıt oluşturuyor gibi gözükse de, bu yaklaşımın bugün işe yaraması daha az muhtemeldir. Halk tepkisinin daha şimdiden oluştuğunu, oldukça gözle görülür olduğunu ve 21. yüzyıla doğru ilerledikçe belirgin biçimde daha az neoliberal argüman duyacağımızı öne süreceğim. Yine de, imtiyazlılar kampı zor bir cambaz ipi üzerinde yürümek zorunda: Birlikleri düzene sokmak

için kendi tarafına yeterince açıklamada bulunmak, fakat bunu diğer tarafa şiddetli bir muhalefet için kanıtlar ve sebepler sağlayacak kadar çok yapmamak. Kolay olmayacaktır ve bu ayrıntılı biçimde öngörülmesinin mutlak anlamda olanaksız olduğu başka bir unsurdur.

Mevcut sistemimizde ezilenlere gelince, onlar nasıl hareket edeceklerdir? Ezilenlerin en az imtiyazlıların olduğu kadar çok sorunu vardır. Eğer imtiyazlılar heterojen, amorf bir grupsa, ezilenler çok daha büyük ölçüde böyledirler. Eğer imtiyazlıların kampı kendi içinde geniş bir yakın ve hatta uzun vadeli çıkarlar yelpazesi barındırıyorsa, karşıtlarının kampında da aynı şey sözkonusudur. Ve elbette imtiyazlılarla karşılaştırıldığında, ezilenlerin herhangi bir küresel politik savaş yürütebilmek için ellerinde daha az mevcut güç, daha az mevcut örgütlenme, daha az mevcut servet vardır. Özellikle bu savaşın çok biçimli yollarla gerçekleşeceğinin eklenmesi gerekir – açık şiddet, kibar sayılabilecek seçim ve yasama savaşları, bilgi yapılarının içinde kuramsal mücadeleler ve kamuoyu önünde garip ve genellikle sessizleştirilmiş retoriğe başvurma.

Bir gökkuşağı koalisyonu kavramının büyük olasılıkla tek başarılı olabilir, fakat uygulanması muazzam derecede güç bir kavram olması hariç tutulursa, bu konuda gerçekten daha fazla bir şey söyleyemem. Ve imtiyazlıların kendi liberal retorikleriyle tutarlı olmalarını talep etme taktiği de kuşkusuz zarar verecektir, ama yine uygulanması çok zor bir taktiktir. Şurasının açık olması gerekir ki, ben bir program değil, fakat sadece bir program tartışmasına girmesi gereken bazı unsurlar önerdim – gerçekten daha rasyonel bir tarihsel sistemin nasıl kurumsallaştırılabileceği ve kendini böyle bir sistemde bulmak için geçiş döneminden nasıl geçilebileceğine dair bir program. Bu önerilerin tartışılması, tamamlanması veya yerine daha iyilerinin geçirilmesi gerekir. Ve tartışma dünya ölçeğinde olmalıdır.

Şimdi sistemlerin yapıları hakkındaki orijinal önermelere geri dönmeliyiz. Kalıbı hatırlayın. Sistemler doğarlar; belirli kurallara uygun olarak uzun süre yaşarlar; ve belirli bir anda krize girerler, çatallaşırlar ve kendilerini başka bir şeye dönüştürürler. Son dönem, geçiş dönemi özel olarak öngörülemez bir niteliğe sahiptir, ama aynı zamanda özellikle, benim özgür irade faktörünün artışı olarak adlandırdığım bireysel ve grup etkisine tabidirler. Eğer bana ahlaki ve politik bir yükümlülük olarak görünen fırsatımızı değerlendirmek istiyorsak, öncelikle fırsatın ne olduğunu ve neden oluştuğunu bilmek zorundayız. Bu, yapısal krizimizin doğasını ve dolayısıyla 21. yüzyıl için tarihsel tercihlerimizi anlayabileceğimiz şekilde bilgimizin çerçevesini yeniden yapılandırmayı gerektirir. Bir kez tercihleri anladıktan sonra, onu kazanacağımızın hiçbir garantisi olmaksızın, mücadeleye girişmeye hazır olmalıyız. Bu hayati önem taşımaktadır, çünkü yanılsamalar yalnızca düş kırıklıklarını besler ve bununla birlikte depolitize edicidirler. Son olarak, taktiksel eylemimizin – entellektüel, ahlaki ve politik kararlarımızın – eşzamanlı olarak dolaysız ve açık, fakat yine de ince ve orta vadeli olması gerekir. Hilekar bir hasım karşısında tetikte olmak ve bizim arka planımızın ya da ihtiyaçlarımızın veya eğilimlerimizin veya aslında çıkarlarımızın tamamını paylaşmayan müttefiklerin temel iyi niyetlerine güvenmek gücünü gösterebilmeliyiz. Bu süper insanlar için bir formül gibi görünebilir. Bunun daha çok, içinde yaşadığımız dünyadan gerçekten daha rasyonel, daha iyi bir dünya umut edenler için bir formül olduğunu düşünüyorum.

Yönelmek istediğim son bir sorun var. İktidardaki kişiler basitçe imtiyazlarını terkedip çekip gidecekler mi? Elbette değil; hiçbir zaman bunu yapmazlar. Bazen bazı bölümlerini taviz olarak verirler; fakat yalnızca çoğunu elde tutmak için bir taktik olarak. İktidardakiler çağdaş dünyada oldukları

kadar hiçbir zaman güçlü ve zengin değillerdi. Ve iktidarın dışında olanlar (en azından çoğu) kuşkusuz göreli olarak ve önemli bir ölçüde mutlak olarak, bu kadar kötü durumda değillerdi. Öyleyse kutuplaşma hiçbir zaman olmadığı kadar büyüktür ve bu imtiyazdan soylu bir biçimde vazgeçmenin en az olası sonuç olduğu anlamına gelir.

Bununla birlikte, bu durum benim tezim açısından ilişkisizdir. Mevcut dünyamızı yöneten sonsuz sermaye birikimi süreci için yapısal sınırlılıklar varolduğunu ve bu sınırlılıkların, sistemin işleyişinin üzerinde bir fren gibi, öne çıkmakta olduklarını ileri sürdüm. Bu yapısal sınırlılıkların – operatif mekanizmanın asimptotları olarak adlandırdığım şey – hem içinde yaşamanın tatsız, hem de izleyeceği yörüngenin büsbütün öngörülemez olacağı yapısal olarak kaotik bir durum yaratmakta olduğunu ileri sürdüm. Son olarak, elli yıllık bir dönemin sonunda bu kaostan yeni bir düzenin ortaya çıkacağını ve bu yeni düzenin aradaki dönemde herkesin – mevcut sistemde güce sahip olanlar ve güce sahip olmayanlar - ne yapacağına bağlı olarak şekilleneceğini ileri sürdüm. Bu analiz ne iyimser, ne de kötümserdir; şu anlamda ki sonucun daha iyi mi, yoksa daha kötü mü olacağını öngörmüyorum ve öngöremiyorum. Bununla birlikte, gerçekten hepimize daha iyi hizmet edebilecek yapılar ve bizi bu yönlerde harekete geçirebilecek stratejiler hakkında tartışmayı teşvik etmeye çalışmak gerçekçidir. O halde, Doğu Afrika'da söyledikleri gibi, *harambi!*

Ütopyalar? Ütopistik? Bu yalnızca bir sözcük oyunu mu?
...ütopyalar yanılsamaların, dolayısıyla kaçınılmaz olarak, hayal kırıklıklarının besleyicisidirler. Ve ütopyalar, korkunç yanlışların haklı ı gösterilmesi için kullanılabilirler, kullanılmışlardır. Gerçekten ihtiyaç duyduğumuz en son şey, daha fazla ütopyacı görüşlerdir.
Ütopistikle kastetmek istediğim, oldukça farklı bir şeydir. Ütopistik, tarihsel alternatiflerin ciddi bir değerlendirmesi, olası alternatif tarihseel sistemlerin gerçek rasyonalitesine ilişkin olarak kararlarımızın uygulanmasıdır. İnsani toplumsal sistemlerin, bu sistemlerin içinde varolabilecekleri sınırlılıkların ve insan yaratıcılığına açık alanların ciddi, rasyonel ve gerçekçi değerlendirmesidir. Mükemmel (ve kaçınılmaz) geleceğin çehresi değil, fakat alternatif, güvenilir bir biçimde daha iyi ve tarihsel olarak mümkün (ancak kesin olmaktan uzak) bir geleceğin çehresi.

Immanuel Wallerstein

ISBN 975-7112-86-0
9 789757 112860
avesta